

DE SOCIAALECONOMISCHE INTEGRATIE VAN IMMIGRANTEN IN DE EU

Een analyse van de effecten van bestemmings- en herkomstlanden op de eerste en tweede generatie

Tot nu toe weigert men in het Europese immigratiebeleid rekening te houden met de landen van herkomst van de verschillende migranten. Neem deze uitspraak van het PvdA-kamerlid Karin Adelmund uit september 2005: 'Hier hebben wij te maken met een Turks of Marokkaans kind, dus die zal het waarschijnlijk slecht doen op school, terwijl dat Chinese vluchtelingetje hartstikke goed is. Dat is gewoon niet waar, het kan ook andersom.' Ook wordt verondersteld dat de Europese landen van bestemming min of meer gelijkwaardig zijn en dat de openheid van hun arbeidsmarkt (ontslagrecht) niet het succes van de immigranten beïnvloedt. Ook de individuele godsdienst van immigranten wordt het liefst buiten beschouwing gelaten. Deze analyse van Europese data laat zien dat dit valse aannamen zijn.

Inleiding

De integratie van immigranten is een belangrijk onderwerp binnen de sociale wetenschappen, maar het merendeel van het onderzoek concentreerde zich tot nu toe op de 'klassieke' immigratielanden, vooral de vs. Daar, allereerst met de Chicago School, ontstond een assimilatietheorie. Volgens deze theorie zou de immigrantenpopulatie in de loop van de tijd steeds meer gaan lijken op de autochtone bevolking, zowel wat betreft hun sociaaleconomische, sociaal-culturele als politieke karakteristieken en hun ruimtelijke spreiding. Latere immigratiegolven, afkomstig uit andere herkomstregio's dan de eerdere Europese immigratie, gedroegen zich echter niet volgens de assimilatietheorie. Onderzoek onder verschillende etnische groepen in diverse stedelijke contexten in de vs toonde aan dat sommige immigrantengroepen juist neerwaartse assimilatie naar een sociaaleconomische, maar ook raciaal en

etnisch gekenmerkte onderklasse ondergingen, terwijl weer andere immigrantengroepen in de middenklassen, noch in de onderklassen opgenomen werden, maar geconcentreerd bleven in etnische niches of enclaves.

Het debat over de vraag of er nog steeds een algemene assimilatietrend voor alle groepen bestaat, of dat er nu een proces van gesegmenteerde assimilatie plaatsvindt, woedt nog steeds in de vs (cf. Alba en Nee 1997; Portes en Rumbaut 2001; Zhou 1997).

In Europa is het debat over en het onderzoek naar de mate van integratie van immigranten nog relatief recent, doordat de meeste Europese staten pas onlangs hebben erkend dat zij tegenwoordig immigratiesamenlevingen zijn, ondanks het feit dat de geschiedenis van dit continent gekenmerkt is door voortdurende migratie. Bovendien zijn er grote verschillen in beleidsperspectief op integratie van immigranten tussen de Europese landen, die zichzelf nog steeds zien als natiestaten – een begrip dat wederom met sterke etnische connotaties is verbonden.

Deze verschillen in beleid ten opzichte van immigranten worden vaak beschouwd als een belangrijke verklaring voor de verschillende mate waarin integratie van immigranten succesvol is in de landen van de Europese Unie (zie bijvoorbeeld Koopmans 2002). Daarom is het voor een landenvergelijkende analyse van de factoren die de integratie van immigranten bevorderen dan wel bemoeilijken in de Europese context van belang om te toetsen in hoeverre deze verschillen in beleid leiden tot verschillende uitkomsten. Dit is te meer relevant, omdat op het niveau van de Europese Unie tegenwoordig het streven bestaat om een gezamenlijk immigratie- en integratiebeleid te ontwikkelen. Een empirische vergelijking van de effecten van verschillende beleidsvormen in de lidstaten is hiervoor van grote waarde.

Daarom willen wij in dit onderzoek vaststellen welke kenmerken, zowel van de bestemmingslanden als van de herkomstlanden, de integratie van immigranten bevorderen of belemmeren, waarbij wij dan rekening houden met hun individuele kenmerken. In deze studie richten wij ons op de sociaaleconomische dimensie van integratie. Wij doen dit niet alleen om praktische redenen: onze data bevat vooral informatie over deze dimensie van integratie en het behandelen van meer dan een dimensie binnen een artikel is zo goed als onmogelijk.¹ Deze beperking is ook in overeenstemming met het frequent naar voren gebrachte argument dat sociaaleconomische integratie van immigranten de eerste noodzakelijke stap is en een voorwaarde voor ruimtelijke, sociaal-culturele en politieke integratie (Geddes et al. 2004; Waldenrauch 2001).

Naast verschillen in immigratiebeleid en andere macrokenmerken van bestemmingslanden, verwachten wij dat ook de herkomstlanden van invloed zijn op de sociaaleconomische integratie van immigranten. Kao en Thompson (2003) hebben beargumenteerd waarom verschillen in religie en culturele waarden van immigranten kunnen leiden tot verschillende integratie-uitkomsten. Zo kan de waardering van prestatieverschillen tussen culturele

groepen een deel van de verklaring vormen voor onderwijsachterstanden en -voorsprongen van verschillende etnische groepen. Bovendien verschillen de niveaus van waargenomen en ervaren discriminatie op de arbeidsmarkt ook tussen immigranten met verschillende herkomst, wat gedeeltelijk te verklaren is door de verschillende niveaus van 'zichtbaarheid' van deze immigrantengroepen.

De meeste studies die de processen en uitkomsten van integratie tussen Europese samenlevingen vergelijken zijn beperkt tot een klein aantal bestemmingslanden of tot een klein aantal immigrantengroepen (zie bijvoorbeeld Böcker en Thränhardt 2007; Koopmans en Statham 1999). Anderen proberen een groter aantal bestemmingslanden te analyseren, door óf meerdere landen afzonderlijk te analyseren (bijvoorbeeld Heath en Cheung 2007) óf nationale statistieken te vergelijken (bijvoorbeeld Werner 2003). Aan deze werkwijze zijn echter verschillende problemen verbonden. Het meest duidelijk is dat afzonderlijke analyses van verschillende bestemmingslanden niet het statistisch testen van de gevonden verschillen toestaat, zodat de vergelijkingen tamelijk abstract en theoretisch blijven. Bovendien verschilt de definitie van immigranten tussen landen (en, om de zaken nog ingewikkelder te maken, ook de terminologie), zodat er ruimte blijft voor twijfel over de validiteit van het vergelijken van nationale statistieken afkomstig uit verschillende landen (zie Entzinger 2006). Een ernstiger probleem is echter dat vergelijkingen van één immigrantengroep in meerdere bestemmingslanden of vele immigrantengroepen in één bestemmingsland het niet mogelijk maken de effecten van herkomstland en bestemmingsland te ontrafelen. Dat is een ernstiger probleem, omdat de compositie van de immigrantenpopulaties tussen de Europese landen sterk verschilt. Bovendien kan zo niet worden vastgesteld of de verschillen in uitkomsten toegeschreven kunnen worden aan factoren op het microniveau van de immigrant of op het macroniveau van de herkomst- of bestemmingslanden.

Tot nu toe zijn er maar weinig studies gepubliceerd die een dergelijke dubbele vergelijking toepassen, en ook deze kenden een aantal (data)gebreken. Van Tubergen's werk (2004; Van Tubergen et al. 2004) over de integratie van immigranten in negentien bestemmingslanden heeft alleen betrekking op eerstegeneratie-immigranten. Hoewel zijn onderzoek een grote stap vooruit is in vergelijking met eerder onderzoek, is het ontbreken van de tweede generatie een ernstig tekort omdat de positie van de tweede generatie een veel sterkere indicator van de mate van succes van het integratieproces is. Ten slotte beperken van Tubergen's studies zich niet exclusief tot Europa en staan zij daarom een gedetailleerde meting van verschillen binnen Europa in de integratie van immigranten niet toe.

Een soortgelijke dubbele multilevel-aanpak met schoolprestaties van zowel eerste als tweedegeneratie-immigrantenleerlingen laat significante effecten van zowel bestemmings- als herkomstlanden zien (Levels en Dronkers

2006; Dronkers en Levels 2005; Levels, Dronkers en Kraaykamp 2006). Deze studies laten zien dat zowel de contexten van herkomst en bestemming van invloed zijn op de verschillen in schoolprestaties (naast de gebruikelijke effecten van micro- en mesokenmerken als ouderlijk milieu en schoolpopulatie) en zij vinden significante macrokenmerken zoals bruto nationaal product per capita en dominante religie van herkomstlanden.

Kogan (2007) gebruikt een exclusief Europees perspectief in haar vergelijking van arbeidsmarktuitskomsten van immigranten in de oude vijftien lidstaten van de EU. Haar data (de Eurostat combinatie van arbeidsmarktgegevens van de lidstaten) is echter beperkt omdat zij geen kenmerken van de herkomstlanden in haar analyses kan meenemen. Ook ontbreken tweedegeneratie-immigranten. De tweede golf van de *European Social Survey* maakt het mogelijk deze problemen te vermijden, omdat daarin nauwkeurige informatie over het geboorteland van de respondent en beide ouders is opgenomen. Daardoor wordt het mogelijk eerste- en tweedegeneratie-immigranten te onderscheiden en voor ieder het herkomstland vast te stellen. Bovendien is hier de definitie van immigranten dezelfde in alle bestemmingslanden omdat wij nu één databron gebruiken, wat niet altijd het geval is in andere crossnationale vergelijkingen (Entzinger 2006). In de volgende paragraaf behandelen wij de microkenmerken van de individuele respondenten en die macrokenmerken van de herkomst- en bestemmingslanden, die wij in onze analyse van de arbeidsmarktpositie van eerste- en tweedegeneratie-immigranten in dertien EU-lidstaten zullen gebruiken. Wij formuleren onze hypothesen bij de bespreking van de micro- en macrokenmerken die wij opnemen in onze analyse.

Data en methoden

Wij gebruiken de tweede golf van de *European Social Survey* (afgekort de ESS; Jowell et al. 2005), waarvan data verzameld zijn in 2004 en 2005 van meer dan 45.000 respondenten in 23 landen. Het hoofddoel van dit artikel is het vaststellen van het effect van een aantal beleidsdimensies op de terreinen van arbeidsmarkt en sociale zekerheid van bestemmingslanden op de integratie van immigranten. Om de mate van openheid van het beleid op de terreinen van arbeidsmarkt en sociale zekerheid te meten, gebruiken wij de *European Civic Citizenship & Inclusion Index*. Op het moment van onze analyse was deze index alleen beschikbaar voor de vijftien oudste EU-landen. Omdat de Italiaanse data toen ook niet beschikbaar waren, waren er alleen data over veertien bestemmingslanden. Dit daalde tot dertien omdat wij Finland hebben verwijderd vanwege het lage aantal immigranten in dat land.² Bovendien selecteerden wij alleen de respondenten tussen de 25 en 60 jaar oud, omdat dit meestal de personen zijn die hun onderwijs hebben voltooid en die eco-

nomisch actief zijn. Onze uiteindelijke steekproef van 15.602 respondenten bevat 2.541 immigranten (1.209 mannen en 1.332 vrouwen) uit 132 verschillende herkomstlanden.

Wij coderen respondenten als immigranten als een of beide ouders buiten het bestemmingsland geboren zijn. Respondenten die in het buitenland geboren zijn, maar van wie beide ouders niet in het buitenland geboren zijn hebben wij niet gecodeerd als immigranten, omdat wij aannemen dat deze kinderen van expats eerder tot de autochtonen behoren dan bij kinderen van gemengde huwelijken of kinderen van eerstegeneratie-immigranten. Wij hebben de volgende regels gebruikt bij het toekennen van het herkomstland: als de respondent en zijn/haar beide ouders in hetzelfde land geboren zijn, werd dit land als het herkomstland gebruikt. Als twee van de drie in hetzelfde land geboren zijn, werd dit land als herkomstland gebruikt. Als alle drie in een ander land geboren waren, gebruikten wij de taal die thuis gesproken wordt en als die taal overeenkwam met een van de drie geboortelanden, gebruikten wij dat geboorteland als herkomstland. Als al deze stappen geen eenduidige codering toelieten, gebruikten wij het geboorteland van de moeder met de argumenten dat de ouderlijke cultuur van grotere betekenis is voor de socialisatie dan het geboorteland van de respondent (die immers toevallig kan zijn, in het bijzonder bij meerdere ouderlijke geboortelanden) en dat 'moederschap een feit is, terwijl vaderschap een mening is'. Met deze procedure kunnen wij 132 herkomstlanden onderscheiden, maar vele hebben maar weinig gevallen. Daarom voegen wij herkomstlanden samen in herkomstregio's, als er minder dan 20 immigranten in onze steekproef afkomstig zijn uit een bepaald herkomstland, en daarbij gebruiken wij een licht aangepaste versie van de classificatie van geografische regio's door de Verenigde Naties (United Nations Statistical Office).³ Uiteindelijk onderscheiden wij 23 herkomstlanden en 21 herkomstregio's, variërend in aantallen immigranten van 2 (Frans-talige Cariben) tot 209 (Duitsland).

Deze meting van immigrantenkenmerken is veel nauwkeuriger dan informatie over de nationaliteit of het geboorteland van de respondent als enig criterium (Kogan 2007; zie Entzinger 2006). Niettemin brengt deze meting een aantal conceptuele problemen met zich mee, die met de hier gebruikte gegevens noch met andere beschikbare crossnationale data opgelost kan worden. Een eerste conceptuele probleem is verbonden met de veranderende grenzen binnen Europa. Als gevolg van de verschuiving van staatsgrenzen na 1945 (vooral tussen Duitsland, Polen en Rusland) en de daarmee samenhangende vlucht van grote groepen mensen wordt een onbekend aantal 'autochtonen' nu gecodeerd als immigrant, bijvoorbeeld een Duitser geboren in Königsberg (toen Oost-Pruissen, nu Russische Federatie) die nu in Duitsland leeft of een Pool geboren in Lvov (toen Polen, nu Oekraïne) die nu in Polen woont. Omdat onze procedure het onderscheid tussen echte migratie en grensverschuivingen niet toestaat, overschatten wij het aantal goed geïntegreerde immigran-

ten. Dit onvermogen illustreert een conceptueel probleem bij de definitie van immigranten: hoeveel generaties moet een Poolse familie in Duitsland of Nederland wonen voordat zij niet langer meer als Pools wordt beschouwd? Dit probleem strekt zich ook uit tot het grote aantal derdewerldimmigranten afkomstig uit de vroegere Europese koloniën wier grootouders naar Europa zijn geïmmigreerd. Hun kleinkinderen, geboren in deze immigranten ontvangende landen, worden gecodeerd als autochtonen. Echter, deze derde generatie wordt in deze landen nog steeds veelal als 'immigranten' beschouwd, vooral als zij tot een 'zichtbare minderheid' behoren. Ook kunnen zij nog steeds lagere onderwijsniveaus en arbeidsmarktposities hebben dan vergelijkbare autochtonen in deze landen (Portes en Rumbaut 2001).

Gegeven de procedures van de dataverzameling van de ESS, is het onwaarschijnlijk dat illegale immigranten en immigranten met een taalachterstand in voldoende mate vertegenwoordigd zijn in onze steekproef. Immigranten met een gebrekkige beheersing van de nationale taal hebben een kleinere kans om opgenomen te worden in de ESS, omdat niet alle landen vragenlijsten in minderheidstalen toepassen en omdat de afnemers van de enquête er strikt op toezien dat de respondent de vragenlijst volledig begrijpt.⁴ Doordat deze groepen immigranten ondervertegenwoordigd zullen zijn in de gebruikte data overschatten wij waarschijnlijk de mate van integratie van immigranten.

Afhankelijke variabelen

Wij beperken onze analyse van de sociaaleconomische integratie van immigranten tot hun integratie op de arbeidsmarkt, en gebruiken vier dimensies van deze integratie. Ten eerste analyseren wij of de arbeidsmarktparticipatie van immigranten afwijkt van die van autochtonen. De dichotome variabele arbeidsmarktparticipatie omvat alle respondenten, en maakt een onderscheid tussen de werkenden en werklozen enerzijds en diegenen die niet actief naar werk zoeken anderzijds. Als tweede dimensie analyseren wij de mate van werkloosheid. Deze dichotome variabele omvat alleen de economisch actieve respondenten, waarbij een score van 1 wordt toegekend aan respondenten die werkloos zijn. Als derde dimensie gebruiken wij de beroepsstatus van het huidige beroep van de werkende respondenten en meten die met de ISEI-schaal (Ganzeboom et al. 1992).⁵ Deze variabele beroepsstatus had 977 missende waarden als gevolg van ontbrekende beroepsnaamgegevens, waarvan 812 bij immigranten. Om verlies van deze immigranten te voorkomen, hebben wij hun score op de beroepsstatusschaal geschat, waarbij we gebruikmaakten van een regressieprocedure met immigratiegeneratie, herkomstland, hoogst behaalde opleidingsniveau en geslacht als onafhankelijke variabelen en de parameters van de immigranten met een bekende beroepsstatus. Gegeven

het betwistbare intervalkarakter van deze beroepsstatusschaal en de geringere kansen van tweedegeneratie-immigranten om beroepen in de hogere klassen te verwerven (Tesser en Dronkers 2007), willen wij ook deze specifieke barrières binnen de arbeidsmarkt onderzoeken. Daarom analyseren wij ten vierde of werkende respondenten al dan niet een 'niet-routinematig witteboorden-beroep' hebben. Deze komen overeen met de twee hoogste klassen ('hogere en lagere serviceklassen') van het EGP klassen schema van Erikson, Goldthorpe en Portocarero (1979).

Wij analyseren mannen en vrouwen apart, om zo meer zicht te krijgen op de vaak verschillende processen van sociaaleconomische integratie van mannelijke en vrouwelijke immigranten.

Onafhankelijke variabelen: het macroniveau

Het belangrijkste doel van ons artikel is na te gaan of, en zo ja hoe, macrokenmerken van zowel herkomst- als bestemmingslanden, de sociaaleconomische integratie van immigranten in de door ons bestudeerde dertien EU-landen beïnvloeden.

Als indicator van het integratiebeleid voor immigranten gebruiken wij de *European Civic Citizenship and Inclusion Index* (later: EII; Geddes et al. 2004), die in eerste instantie opgesteld is voor de vijftien oudste EU-lidstaten. Deze index kent vijf dimensies: openheid van de arbeidsmarkt, langetermijnverblijfsrechten, familiehereniging, naturalisatie, en antidiscriminatiewetgeving. De makers van de index hebben de formele nationale wetgeving (niet de uitvoering ervan) beoordeeld op grond van een door hen als meest wenselijk beschouwde wetgeving met het oog op de integratie van immigranten. Wij hercodeerden de indexscores zodanig dat de waarden tussen -1 en 0 het voor immigranten ongunstige beleid op deze dimensies aangeven, terwijl waarden tussen 0 en 1 het gunstige beleid weerspiegelen. Naast de vijf dimensies gebruiken wij ook een ongewogen gemiddelde van de scores op de vijf dimensies. Wij testten de hypothese dat *immigranten in bestemmingslanden met een hogere score op (een van de vijf dimensies van) de 'European Civic Citizenship and Inclusion Index' betere arbeidsmarktposities hebben dan in bestemmingslanden met een lage score op deze index.*

Ook testten wij de effecten van de verschillende welvaartsregimes van bestemmingslanden. Gebaseerd op de klassieke typologie van Esping-Anderesen (1990) en het werk van andere auteurs (Kogan 2007) onderscheiden wij allereerst het liberale welvaartsregime (vertegenwoordigd door het Verenigd Koninkrijk en Ierland) dat gekenmerkt wordt door een marktgeoriënteerd sociaal zekerheidsstelsel, een gebrek aan werkgelegenheidsmaatregelen en een zeer beperkte herverdeling van inkomens. Daardoor bestaat er een sterke stimulans tot arbeidsmarktsucces en het vermijden van sociale zekerheids-

afhankelijkheid. Gecombineerd met een gedereguleerde arbeidsmarkt, zou dit type welvaartsregime de toegang van immigranten tot de arbeidsmarkt bevorderen en hun werkloosheidskansen verminderen, maar het is te betwijfelen of dit de betere (dat wil zeggen meer prestigieuze en beter betaalde) banen meer in het bereik van immigranten brengt. Het tweede type welvaartsregime is het sociaaldemocratische (vertegenwoordigd door Zweden en Denemarken) dat wordt gekenmerkt door een hoge standaard van universele sociale zekerheid van alle burgers. Het doel van dit type welvaartsregime is het vereffenen van klassenverschillen. Als gevolg van de nogal gulle inkomensoverdrachten in dit universalistische welvaartsregime neemt de noodzaak om laaggeschoolde, matig beloonde arbeid te aanvaarden af voor allen die toegang hebben tot dit welvaartsregime, inclusief immigranten. Dit kan de mate van arbeidsmarktparticipatie verlagen, speciaal van immigranten met weinig opleiding. Aan de andere kant hebben immigranten in dit regime een grotere kans op betere banen dan in het liberale welvaartsregime. In het corporatistische of conservatieve welvaartsregime wordt de sociale zekerheid via de staat geregeld en niet via de markt. Hier houden inkomensoverdrachten juist de statusverschillen in stand, waardoor het voor nieuwkomers, vooral die met weinig kwalificaties, moeilijker is om opwaarts mobiel te zijn. Wij rekenen België, Duitsland, Frankrijk, Luxemburg en Nederland tot de conservatieve welvaartsregimes. Ten slotte onderscheiden wij het Mediterraan welvaartsregime, dat voorkomt in Griekenland, Portugal en Spanje. Dit regime heeft een aantal overeenkomsten met het conservatieve welvaartsregime (handhaving van statusverschillen), maar kent daarnaast een rigide arbeidsmarkt en een tamelijk laag uitkeringsniveau van sociale zekerheid. In navolging van Kogan (2007), die positieve effecten van het liberale welvaartsregime op de arbeidsmarktpositie van immigranten vond, menen wij dat het type welvaartsregime een relevant macrokenmerk is dat bij de analyse van verschillen in arbeidsmarktposities van immigranten een rol kan spelen. Wij verwachten dat *in het liberale welvaartsregime de arbeidsmarktpositie van immigranten hoger zal zijn.*

De rigiditeit van de arbeidsmarkt is mogelijk ook relevant voor de werkgelegenheidskansen en de beroepsstatus van immigranten, omdat een strengere wettelijke bescherming tegen ontslag (*Employment Protection Legislation*; EPL) de voor immigranten nadelige effecten van statistische discriminatie en buitenstaanderschap op de arbeidsmarkt versterkt (Kogan 2007). De EPL-index ontlenen wij aan de arbeidsmarktstatistieken van de OECD (2006). Wij middelden de beschikbare scores van 1990-1998 en 2003 om zo een maximaal betrouwbare maat van arbeidsmarkttrigiditeit te verkrijgen. In onze analyse variëren de EPL-scores tussen 0,65 voor de UK en 3,33 voor Griekenland. Wij verwachten dat *immigranten betere arbeidsmarktposities hebben in bestemmingslanden met een meer flexibele arbeidsmarkt, dat wil zeggen met een lagere wettelijke bescherming tegen ontslag.*

Een ander macrokenmerk is de aanwezigheid van linkse partijen in de regeringen van bestemmingslanden gedurende de laatste 30 jaar. Deze indicator is gebruikt in eerder crossnationaal onderzoek naar de mate van integratie van immigranten (Van Tubergen 2004; Van Tubergen et al. 2004; Levels, Dronkers en Kraaykamp 2006), maar het probleem van deze indicator is dat het slechts een benadering is van concreet beleid, gericht op het verkleinen van maatschappelijke verschillen. Gegeven dat wij nu ook concrete beleids-indicatoren gebruiken, verwachten wij weinig toegevoegde verklarende betekenis van het macrokenmerk linkse partijen in de regering, maar gebruiken wij deze toch om aansluiting te houden bij het eerdere onderzoek. Gebruikmakend van data verschaft door Beck et al. (2001) berekenen wij een totaalscore over de afgelopen 30 jaar voor elk land, waarbij voor elk jaar met een regering met alleen linkse partijen de waarde 1 en voor elk jaar met een regeringscoalitie van centrum en linkse partijen 0,5 werd toegekend. Wij verwachten dat *een grotere aanwezigheid van linkse partijen in de regering bijdraagt tot meer integratie en dus tot betere arbeidsmarktposities van immigranten*.

Ook gebruiken wij het bruto nationaal product per hoofd (uitgedrukt in koopkracht) en de GINI-coëfficiënt van zowel herkomst- als bestemmingslanden. Deze maten worden beschouwd als internationaal vergelijkbare indicatoren van de economische positie van een land en van de mate van inkomensongelijkheid binnen een land. Beide indicatoren hebben wij ontleend aan het CIA World Factbook (2007), dat de meest recente informatie per land verschaft.⁶ Aan dezelfde bron hebben wij ook informatie ontleend over het migratiesaldo van zowel herkomst- als bestemmingslanden. Wij verwachten dat *immigranten die komen uit landen die op deze indicatoren weinig verschillen met die van de bestemmingslanden betere arbeidsmarktposities zullen hebben*.

Voor de herkomstlanden gebruiken wij de indicator van politieke stabiliteit van Kaufmann et al. (2005), dat wil zeggen de waarschijnlijkheid dat de bestaande regering in de nabije toekomst omver geworpen zal worden. Deze internationale maat is beschikbaar voor alle herkomstlanden, behalve Faeröer-eilanden, Groenland en Joegoslavië. Ook gebruikten wij een indicator van politieke vrijheid en burgerrechten, ontwikkeld en gepubliceerd over de laatste 30 jaar door Freedom House (2006). Wij hercodeerden deze 7-puntschaal zodanig dat hogere waarden een grotere mate van politieke vrijheid aangeven. Door het toevoegen van deze politieke indicatoren voor de herkomstlanden hebben wij een benadering van de potentiële politieke motieven voor migratie. Hoewel het vaak moeilijk is om een nauwkeurig onderscheid te maken tussen politieke en economische immigranten, menen wij dat de motieven voor migratie kunnen bijdragen aan de verklaring van de sociaal-economische integratie van immigranten. Door de sterkere politieke achtergrond van hun migratie zullen politieke vluchtelingen mogelijk een sterkere band met hun herkomstland houden omdat zij misschien blijven hopen op terugkeer na een regimewisseling. Bovendien zijn zij mogelijk minder posi-

tief geselecteerd dan arbeidsmigranten. Wij verwachten daarom dat *immigranten uit politiek instabiele en minder vrije herkomstlanden minder gunstige arbeidsmarktposities zullen hebben in de bestemmingslanden.*

Als een meer omvattende maat van de economische en sociale ontwikkeling van herkomstlanden gebruiken wij ook de *Human Development Index* (2006). Deze index combineert informatie over het bruto nationaal product per hoofd, onderwijs, levensverwachting en geslachtsongelijkheid en rangschikt landen volgens deze indicatoren. Immigranten uit herkomstlanden die hoog scoren op deze index (dat wil zeggen: uit laag ontwikkelde landen komen) hebben dus een grotere economische en sociale afstand tot het bestemmingsland. Wij verwachten dat *immigranten uit minder ontwikkelde landen slechtere arbeidsmarktposities zullen hebben in de bestemmingslanden.*

Ten slotte voegen wij dummyvariabelen toe die de heersende religie in het herkomstland indiceren. Een religie wordt door ons als dominant beschouwd als meer dan 50% van de populatie van een land tot die religie behoort (opnieuw gebaseerd op het *CIA World Factbook*). Als geen religie in een land die 50% haalt, is het land gecodeerd als land zonder één dominante religie. De heersende religie van een herkomstland is een indicator van de culturele afstand tussen herkomst- en bestemmingsland, die ook al eerder gebruikt is (Van Tubergen 2004; Van Tubergen et al. 2004; Levels, Dronkers en Kraaykamp 2006). In onze analyse kunnen wij nu onderscheid maken tussen de individuele godsdienst en de heersende godsdienst in het herkomstland, terwijl in eerdere studies de individuele religie van respondenten onbekend was. Wij verwachten dat *immigranten afkomstig uit niet-christelijke landen slechtere arbeidsmarktposities zullen hebben in de EU-bestemmingslanden.*

Onafhankelijke variabelen: het individuele niveau

Wij veronderstellen dat het proces van sociaaleconomische integratie van immigranten verschillend verloopt voor hen die zelf migreren en voor hun kinderen, en maken daarom een onderscheid tussen twee generaties. Tot de eerste generatie behoren diegenen die buiten het bestemmingsland geboren zijn. Deze generatie omvat 59,1% van alle immigranten in onze steekproef. Tot de tweede generatie behoren diegenen die in het bestemmingsland geboren zijn, maar die ten minste één ouder hebben die buiten het bestemmingsland geboren is (40,9%).⁷ Onze generatiehypothese luidt: *als er sociaaleconomische integratie van immigranten in Europese samenlevingen plaatsvindt, dan zal de tweede generatie een gunstiger arbeidsmarktpositie hebben dan de eerstegeneratie-immigranten.*

Toegang tot en succes op de arbeidsmarkt hangen tot op zekere hoogte af van onderwijskwalificaties. Daarom analyseren wij het effect van het hoogste door de respondent behaalde onderwijsniveau. Daarbij gebruiken wij

de zeven treden schaal ISCED-97 (UNESCO 1997) die loopt van 0 (geen lager onderwijs voltooid) naar 6 (tweede fase tertiair onderwijs). Wij zijn echter gedwongen de categorieën 'hoger secundair', 'postsecundair, maar niet-tertiair' en 'eerste fase tertiair', 'tweede fase tertiair' samen te voegen als gevolg van een afwijkende meting van hoogst behaald onderwijsniveau in de UK.⁸ Het hoogste door de ouders van de respondent bereikte onderwijsniveau is gemeten met dezelfde ISCED-schaal en omdat er hierin geen landenspecifieke afwijkingen voorkwamen, gebruiken wij de originele zeven treden schaal. Wij schatten de score van het hoogste opleidingsniveau van de respondent (39 missende waarden, waarvan 12 bij immigranten) en die van de ouders (556 missende waarde, waarvan 135 bij immigranten) en gebruiken voor die schatting het gemiddelde van groepen gesorteerd naar geslacht, immigrantenstatus, immigratiegeneratie en herkomstland bij opleiding van de respondenten en immigranten status, herkomstland en opleiding van de respondenten bij ouderlijke opleiding. Twee dichotome variabelen geven aan of de gebruikte waarden op onderwijsvariabelen gemeten of geschat zijn, en deze variabelen gebruiken wij in de regressievergelijkingen om de juistheid van de schattingen vast te stellen. Onze onderwijshypothesen luiden: *hoe hoger het opleidingsniveau van de respondent en dat van zijn/haar ouders, des te gunstiger de arbeidsmarktpositie van de immigranten.*

Wij houden in onze analyses ook rekening met de leeftijd van de respondent (lineair en kwadratisch).⁹ Onze leeftijdshypothese luidt: *hoe hoger de leeftijd van de respondent, des te gunstiger de arbeidsmarktpositie van de immigranten, maar deze relatie is niet lineair* omdat vanaf een zekere leeftijd de kans op meer succes op de arbeidsmarkt afzwakt en zelfs kleiner wordt, meestal een aantal jaren voor de pensioenleeftijd.

Wat betreft het aantal kinderen van de respondent verwachten wij een sterk verschil tussen mannen en vrouwen: *terwijl meer kinderen de arbeidsmarktpositie van vrouwelijke immigranten verzwakt, versterkt het hebben van meer kinderen de arbeidsmarktpositie van mannelijke immigranten.* Dit laatste verwachten wij omdat vaders meer onder druk staan een goed inkomen te verdienen dan hun kinderloze gelijken en omdat werkgevers de voorkeur geven aan getrouwde mannelijke werknemers met familieverplichtingen als gevolg van een verwachte hogere loyaliteit en efficiency in hun werk.

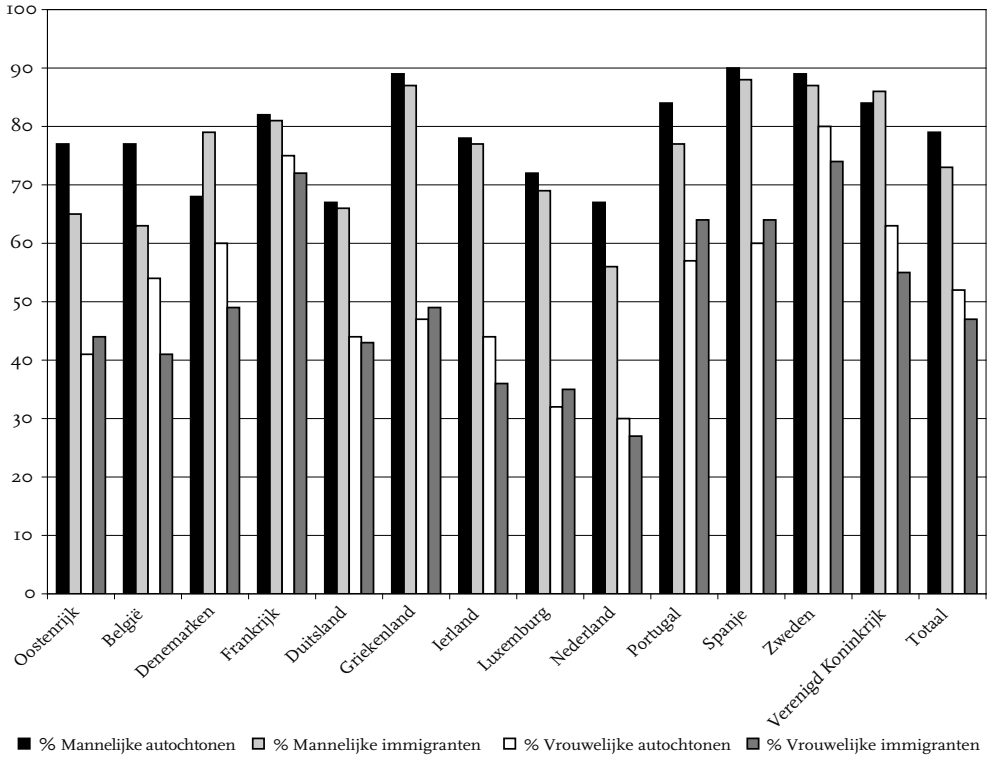
Ook betrekken wij de religie van de respondent als onafhankelijke variabele in onze vergelijkingen. Wij gebruiken twee dichotome variabelen: moslim en 'geen godsdienst'.¹⁰ Daarnaast konden de respondenten de mate van hun godsdienstigheid zelf aangeven op een 10-puntsschaal, oplopend van 'geheel niet godsdienstig' tot 'erg godsdienstig'. Ten slotte gebruiken wij de intensiteit van de godsdienstige praktijk, die wordt gemeten met een samengestelde maat van deelname aan gebed en (kerk, moskee, tempel, etc.) diensten op een 7-puntsschaal, waarbij een hoge score een grotere intensiteit van de godsdienstige praktijk betekent. Het betrekken van de individuele

godsdienst en godsdienstigheid is niet gebruikelijk bij de studie van sociaal-economische integratie van immigranten, maar wij hebben twee redenen te veronderstellen dat er effecten van godsdienst zullen optreden. Allereerst kan de culturele habitus van een religieuze groepering de arbeidsmarktpositie van de aanhangers beïnvloeden, bijvoorbeeld door de uiteenlopende evaluatie van prestaties (Kao en Thompson 2003). Ten tweede reageren Europese samenlevingen verschillend op uiteenlopende religieuze groeperingen, waarvan sinds 9/11 moslims het beste voorbeeld zijn. Onze godsdiensthypothese luidt dat *lidmaatschap van een godsdienstige groepering en de mate waarin individuen de gebruiken van hun religie praktiseren de arbeidsmarktpositie van immigranten zal beïnvloeden*, maar wij hebben geen specifieke verwachtingen met betrekking tot het teken van deze beïnvloeding voor de verschillende religieuze groeperingen.

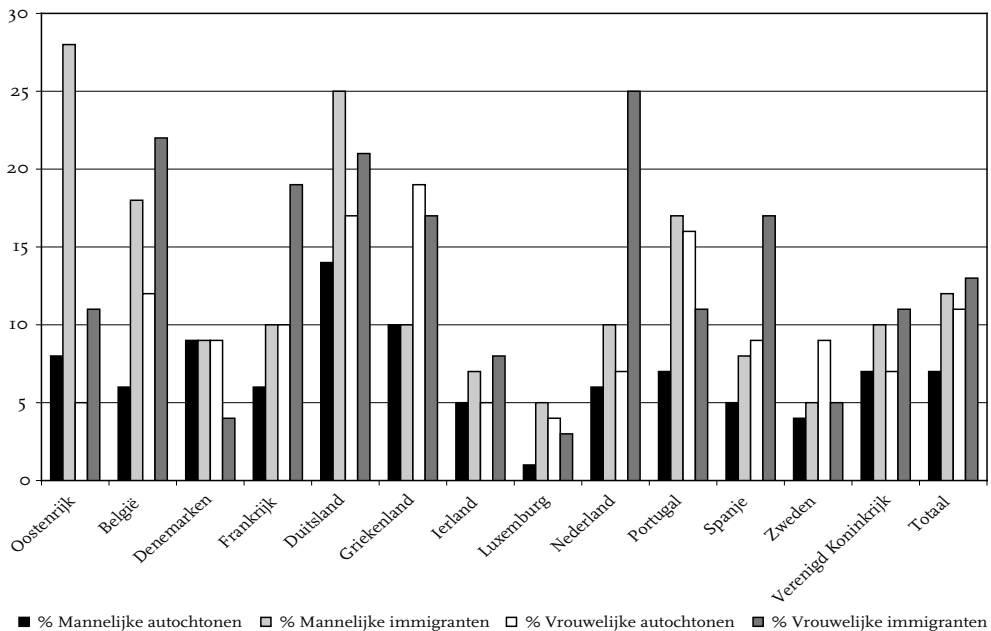
Voorts houden wij rekening met drie kenmerken die specifiek zijn voor de migrantenpopulatie: welke taal zij thuis spreken, of zij de nationaliteit van het bestemmingsland bezitten en of één van hun ouders geboren is in het bestemmingsland. Op grond van eerdere uitkomsten (Levels en Dronkers 2006) verwachten wij dat *immigranten die niet een taal van het bestemmingsland thuis spreken een slechtere arbeidsmarktpositie zullen hebben*. Tegelijkertijd verwachten wij dat *immigranten die de nationaliteit van het bestemmingsland bezitten of die een ouder hebben die geboren is in het bestemmingsland betere arbeidsmarktposities zullen hebben*.

Wij hebben al beargumenteerd dat immigranten afkomstig uit sommige herkomstlanden betere arbeidsmarktposities zullen hebben dan immigranten uit andere herkomstlanden, omdat de sociale, culturele en economische afstand tussen herkomst- en bestemmingslanden als gevolg van de koloniale geschiedenis, geografische ligging, gezamenlijke geschiedenis of lidmaatschap van de Europese Unie kleiner is dan in de andere gevallen. Daarom coderen wij of een herkomstland grenst aan het bestemmingsland,¹¹ of een herkomstland tot de eerste vijftien lidstaten van de Europese Unie behoort,¹² en of het herkomstland een vroegere kolonie of onderdeel was van het bestemmingsland.¹³ Wij verwachten dat *immigranten uit herkomstlanden die naburig zijn, tot de Europese Unie behoren, of die een (vroegere) kolonie waren of die deel uitmaakten van het grondgebied van het bestemmingsland betere arbeidsmarktposities hebben dan immigranten uit herkomstlanden die minder nauwe sociale, culturele en economische banden hebben met de bestemmingslanden*.

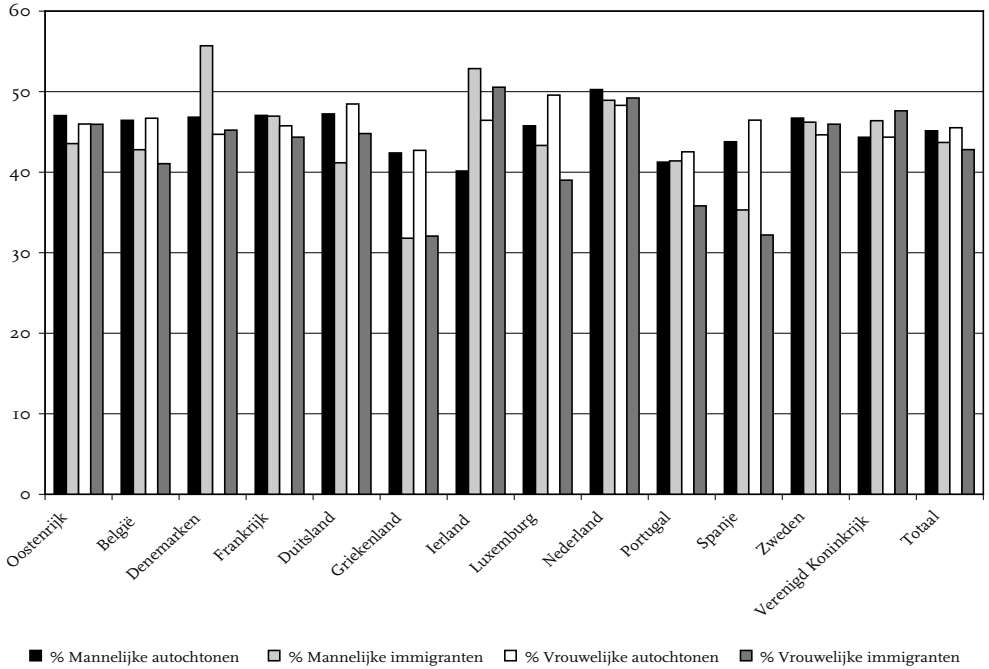
Figuur 1 Verschillen in arbeidsmarktdeelneming tussen mannelijke en vrouwelijk autochtonen en immigranten in de dertien EU-bestemmingslanden

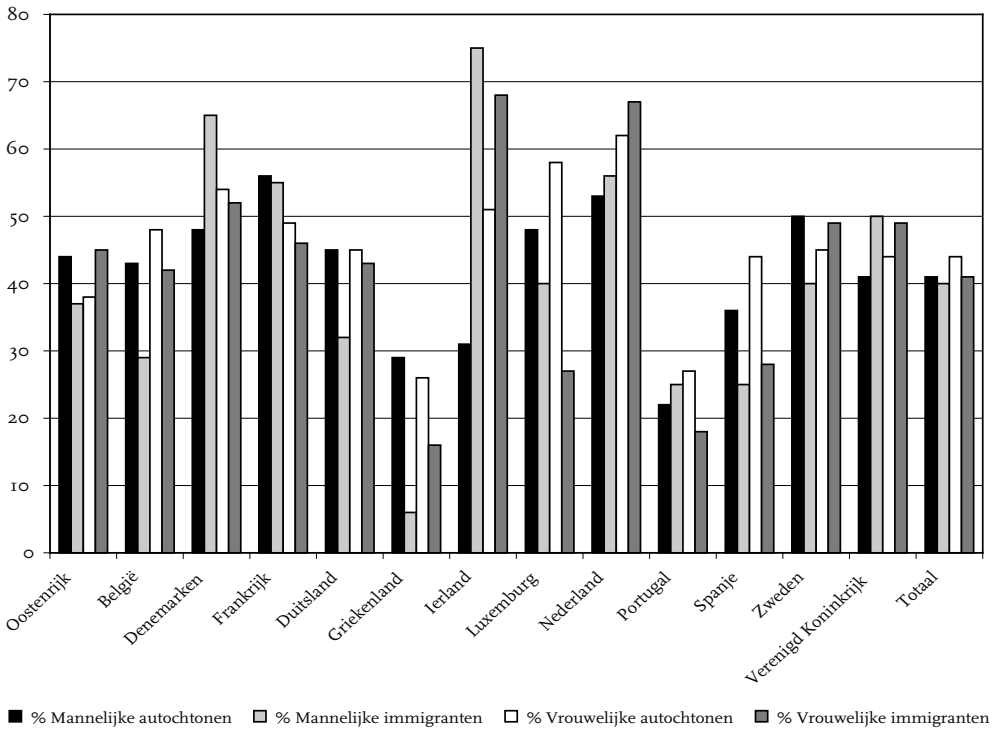
Figuur 2 Verschillen in werkloosheid tussen mannelijke en vrouwelijk autochtonen en immigranten in de dertien EU-bestemmingslanden

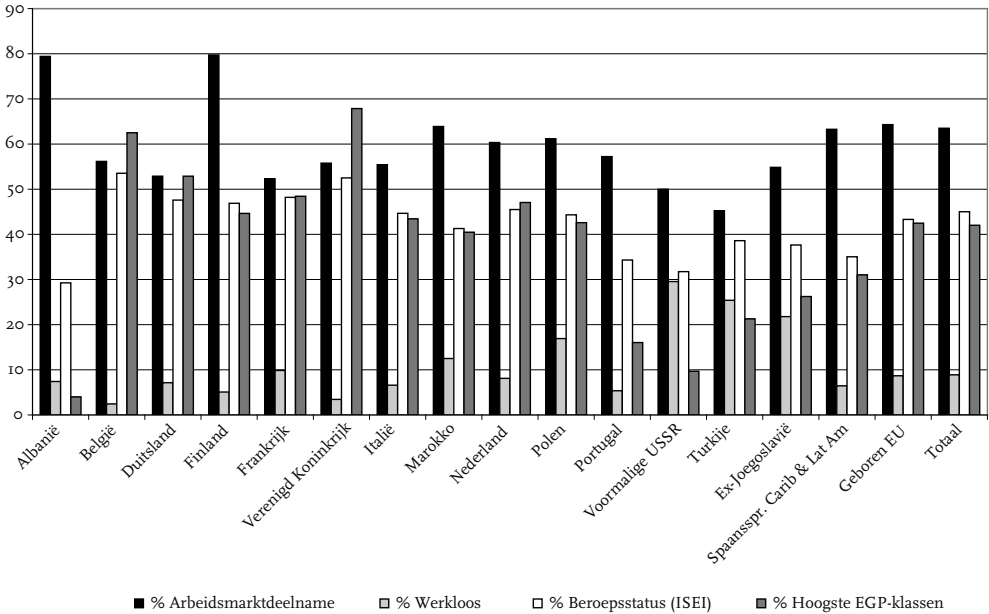
Figuur 3 Verschillen in beroepsstatus (ISEI) tussen mannelijke en vrouwelijk autochtonen en immigranten in de dertien EU-bestemmingslanden

Figuur 4 Verschillen in het bereik van de hoogste EGP-classes door mannelijke en vrouwelijke autochtonen en immigranten in de dertien EU-bestemmingslanden

Figuur 5 Verschillen in arbeidsmarktdeelname, werkloosheid, beroepsstatus en de hoogste EGP-classes van immigranten van de belangrijkste herkomstlanden (N>50)

Resultaten: macro-effecten op de sociaaleconomische integratie van immigranten

In dit gedeelte presenteren we de uitkomsten van de analyse van arbeidsmarktparticipatie, werkloosheid, beroepsstatus en klasse van immigranten, waarbij wij mannen en vrouwen afzonderlijk van elkaar analyseren. De figuren 1 t/m 4 laten duidelijke verschillen zien tussen de dertien EU-bestemmingslanden wat betreft de richting en de grootte van het verschil tussen immigranten en de autochtone bevolking met betrekking tot arbeidsmarktparticipatie, werkloosheid, beroepsstatus en toegang tot de hoogste klasse. In figuur 5 laten wij de verschillen zien in sociaaleconomische integratie van immigranten van de belangrijkste herkomstlanden. Deze figuren zijn nog niet gecontroleerd voor individuele kenmerken van migranten. Met onze analyse proberen wij er achter te komen, welke factoren deze verschillen tussen herkomst- en bestemmingslanden kunnen verklaren en we kijken daarbij met name naar het macroniveau.

Om de effecten van indicatoren op het macroniveau te toetsen, is een dubbele multilevel-analyse vereist, want de individuele immigranten zijn zowel 'genest' binnen herkomstlanden als binnen bestemmingslanden, en de niveaus van bestemmings- en herkomstlanden doorkruisen elkaar in plaats

van hiërarchisch geordend te zijn. In onze multilevel-analyses gebruiken wij alleen de immigranten, omdat alleen zij een herkomst- en bestemmingsland hebben, in tegenstelling tot de autochtonen. Doordat wij steeds de gemiddelde score op de afhankelijke variabele van de autochtone bevolking per bestemmingsland meenemen, kan de constante geïnterpreteerd worden als het verschil tussen eerstegeneratie-immigranten en autochtonen.

Om de leesbaarheid van dit artikel te bevorderen, presenteren wij de resultaten van deze analyse in twee samenvattende tabellen, één voor de mannelijke immigranten (tabel 1) en één voor de vrouwelijke immigranten (tabel 2). Lezers die geïnteresseerd zijn in de statistische specificaties van deze analyses evenals in de veranderingen in coëfficiënten tussen verschillende modellen, verwijzen wij naar Fleischmann en Dronkers (2007).

Resultaten voor mannelijke immigranten

We beperken ons hier tot de beschrijving van macrokenmerken met significante effecten. Een aantal van de niet-significante macro-effecten in de tabellen 1 en 2 bleek alsnog significant in een zuiniger model. Deze bespreken wij hier ook (zie verder Fleischmann en Dronkers 2007).

Arbeidsdeelname van mannen

Allereerst de macrokenmerken van bestemmingslanden. In landen met een meer soepel naturalisatiebeleid is de arbeidsmarktdeelname van mannelijke immigranten hoger. Tegelijkertijd zijn immigranten in bestemmingslanden met een conservatief welvaartsregime minder actief op de arbeidsmarkt, terwijl deze deelname weer groter is in landen met een grotere inkomensongelijkheid (dat wil zeggen met een hogere GINI-coëfficiënt). Ten slotte heeft een hogere arbeidsmarktdeelname door autochtonen een positief effect op de arbeidsmarktdeelname door immigranten.

Macrokenmerken van herkomstlanden hebben ook significante effecten. Immigranten afkomstig uit landen met een positief immigratiesaldo nemen minder deel aan de arbeidsmarkt, wat tegelijkertijd betekent dat immigranten uit landen met een negatief immigratiesaldo (dus typische arbeidsmigranten) wel meer deelnemen. Immigranten uit landen met veel politieke vrijheid nemen ook minder deel, maar dit effect is klein. Immigranten uit de EU-landen en uit de postsocialistische landen nemen meer deel aan de arbeidsmarkt.

Ons uiteindelijke model slaagt erin bijna alle variantie op het niveau van herkomst- en bestemmingsland te verklaren.¹⁴ Opname van de gemiddelde arbeidsmarktdeelname door autochtonen in het model leidt tot de sterkste daling van de variantie op het niveau van het bestemmingsland. Dit wil zeggen dat verschillen in arbeidsdeelname van de autochtone bevolking een groot deel van de verschillen tussen bestemmingslanden verklaren. Meer in

Tabel 1 Individuele en macro-effecten op arbeidsmarktparticipatie, werkloosheid, beroepsstatus (ISEI) en hoogste EGP klasse van mannelijke immigranten

	Arbeidsmarktparticipatie [#]		Werkloosheid [#]		Beroepsstatus (ISEI)		Klasse (EGP) [#]
<i>Individuele effecten</i>							
• Tweede generatie	0,122	0,029	2,924 [*]	0,801 [*]			
• Eén allochtone, één autochtone ouder	-0,132	2,370 [*]	-2,375	1,133			
• Thuis taal niet nationale taal	0,340	-0,466	4,841	0,622			
• Nationaliteit woonland	0,108	0,142	0,160	0,260			
• Leeftijd	0,423 [*]	-0,223	0,425	0,026			
• Leeftijd ²	-0,005 [*]	0,002	-0,003	0,000			
• Hoogst behaalde opleidingsniveau	0,162	0,030	7,086 [*]	1,384 [*]			
• Missende waarde opleiding	-0,025	0,274	-7,063 [*]	-1,312			
• Hoogst behaalde opleiding ouders	-0,142 [*]	-0,021	0,992 [*]	0,181 [*]			
• Missende waarde opleiding ouders	0,300	1,222	-7,274 [*]	-0,746			
• Aantal kinderen	0,091	0,192	-0,978 [*]	-0,056			
• Geen religie	-0,129	-0,090	0,314	-0,163			
• Islam	-0,086	1,904 [*]	2,844	0,106			
• Religiositeit	0,022	0,002	-0,057	-0,025			
• Intensiteit van religieuze gedragingen	-0,026	0,101	0,680	0,081			
• Opleiding * 1 allochtone, 1 autochtone ouder	-0,027	-0,638 [*]	0,249	-0,466			
• Opleiding * Thuis taal	-0,044	0,196	-1,873	-0,282			
• Opleiding * Islam	-0,005	-0,689	-2,102	-0,202			
<i>Bestemmingslanden</i>							
• Gemiddelde autochtonen	2,032	12,954 [*]	0,135	1,942			
• EII: Naturalisatiebeleid	0,567	-	-	1,265			
• Employment Protection Legislation	-	-	-3,325 [*]	-0,685 [*]			

• Sociaaldemocratisch type welvaartsstaat	-	-0,056	-	-
• Conservatief type welvaartsstaat	-0,693*	0,134	-	-
• Linkse partijen in de regering	-	-	-	-0,027
• BNP per capita	-	0,010	-	-
• GINI coëfficiënt	0,043	-	-	-

Herkomstlanden

• GINI coëfficiënt	-	-0,013	-	-
• Netto migratiesaldo	-0,085*	-	-	-
• Human Development Index	-	0,008	-0,008	-
• Politieke stabiliteit	-	-0,153	-	-0,009
• Politieke vrijheid	-0,016*	-	0,077	-
• Herkomstland overwegend Oosters Orthodox	-	-	-0,587	-0,281
• Herkomst: EU15+	0,605*	0,328	0,362	0,076
• Herkomst: Buurlanden	0,248	-0,573	1,716	-0,032
• Herkomst: Voormalige kolonie	0,085	-0,055	1,648	-0,121
• Herkomst: Postsocialistische landen	0,672*	0,698	-7,161*	-0,625

Constante	-9,781*	0,118	11,155	-5,028*
N	1188	799	799	799

Noot: Effecten met een * zijn significant op minstens 0,05 niveau. Een streep in de cel van een macro effect in combinatie met een afhankelijke variabele betekent dat dit effect niet bijdraagt aan een beter model ter voorspelling van de betreffende afhankelijke variabele.

Omdat de afhankelijke variabele dichotoom is, geven wij in de cellen de log odds weer in plaats van de β coëfficiënten omwille van een betere interpreteerbaarheid.

het algemeen is de variantie op het niveau van bestemmingsland kleiner dan die op het niveau van herkomstland. Dit komt uiteraard doordat de dertien EU-landen die wij bestuderen meer op elkaar lijken dan de veel grotere en meer diverse groep van 132 herkomstlanden. Het betekent ook dat in onze analyse verschillen in arbeidsmarktdeelnemers door immigranten in verschillende bestemmingslanden in hoofdzaak voortvloeien uit verschillen in de individuele kenmerken van immigranten in die landen.

Werkloosheid van mannen

In kolom 2 van tabel 1 analyseren wij de werkloosheidskansen van immigranten. De analyse toont dat er geen verschil is in werkloosheidskansen tussen eerste- en tweedegeneratie-immigranten en autochtonen, rekening houdend met alle andere kenmerken. Macrokenmerken van bestemmingslanden hebben wel significante effecten op de werkloosheidskansen van immigranten. Als autochtonen in een bestemmingsland gemiddeld vaker werkloos zijn, hebben ook immigranten in dat land een hogere werkloosheidskans. Net als in de analyse van de arbeidsmarktdeelnemers verklaart dit effect een groot deel van de variantie op het niveau van bestemmingslanden.

Er is maar weinig variantie op het niveau van herkomstland. Immigranten uit buurlanden zijn minder vaak werkloos dan andere immigranten. Dit kan veroorzaakt zijn door een selectie-effect (mensen migreren omdat zij een baan hebben in een naburig land) of een grotere kennis van bepaalde baanmogelijkheden in een naburig land, waardoor een succesvolle immigratie mogelijk is. Bovendien kan er sprake zijn van forenzengedrag in grensstreken door verschillen in huisvesting en arbeidsmarkt tussen buurlanden.

Over het algemeen vinden wij weinig significante effecten op het individuele niveau. Respondenten die geen informatie gaven over de opleiding van hun ouders en moslims zijn een uitzondering: zij hebben een hogere werkloosheidskans. Voorts blijkt dat kinderen met een autochtone én een immigrantenouder een grotere kans hebben werkloos te worden, maar alleen als zij laaggeschoold zijn. De thuistaal en het bezit van de nationaliteit van het bestemmingsland hebben geen effect op de werkloosheidskansen van immigranten.

Beroepsstatus van mannen

Kolom 3 van tabel 1 laat zien dat de immigranten van de eerste generatie in hun beroepsstatus niet verschillen van autochtonen, als wij met alle individuele achtergrondkenmerken rekening houden. De tweede generatie heeft gemiddeld echter beroepen met een hogere status dan de eerste generatie.¹⁵ Hoewel een groot deel van de totale variantie (80,4%) zich op het individuele niveau bevindt en wij met ons definitieve model erin slaagden 22,5% van deze individuele variantie te verklaren, laat het nulmodel van deze vergelijking zien (zie Fleischmann en Dronkers 2007) dat de beroepsstatus van

immigranten ook varieert tussen bestemmingslanden (5,6% van de totale variantie) en tussen herkomstlanden (14,0%). De macrokenmerken van deze landen die wij in de vergelijking opnamen verklaren praktisch alle variantie op deze twee hogere niveaus. Wij vinden dat immigranten in bestemmingslanden met een meer rigide arbeidsmarkt (dat wil zeggen met een strengere wettelijke bescherming tegen ontslag) een lagere beroepsstatus hebben. Hetzelfde geldt voor immigranten afkomstig uit minder ontwikkelde landen (dat wil zeggen met een hogere score op de *Human Development Index*) en uit de postsocialistische landen.

De analyse van de individuele migratiekenmerken wijst uit dat het eigen opleidingsniveau en dat van de ouders het gebruikelijke positieve effect op beroepsstatus hebben. Meer kinderen gaan juist samen met een lagere beroepsstatus. Er zijn geen significante effecten van aangehangen godsdienst.

Het bereiken van de hogere middenklassen door mannen

In kolom 4 van tabel 1 laten wij de resultaten van de multilevel logistische regressie zien, waarbij de kansen van immigranten om een baan in de hogere middenklasse te verwerven de afhankelijke variabele is. Eerstegeneratie-immigranten hebben een significant lagere kans om deze klassen binnen te komen, ook na controle voor alle kenmerken. Voor de tweede generatie zijn de kansen iets hoger, maar nog steeds lager dan die van de autochtonen met dezelfde kenmerken.

Een soepeler naturalisatiebeleid van bestemmingslanden verhoogt de kans van immigranten om de hogere middenklasse te bereiken, terwijl een meer rigide arbeidsmarkt (een strengere wettelijke bescherming tegen ontslag) deze kansen juist verkleint. Deze macrokenmerken verklaren een groot deel van de variantie op het niveau van bestemmingslanden. Net als in de andere modellen is de variantie op het niveau van herkomstlanden groter, maar ook hier verklaren onze macrokenmerken praktisch alle variantie op dit niveau. Wij vinden dat immigranten afkomstig uit postsocialistische landen een kleinere kans hebben de hogere middenklassen te bereiken.

Afgezien van de positieve effecten van eigen opleiding en die van de ouders vinden we geen effecten van de individuele kenmerken.

Resultaten voor vrouwelijke immigranten

Arbeidsmarktdeelname van vrouwen

De uitkomsten voor de arbeidsmarktdeelname van vrouwelijke immigranten staan in de eerste kolom van tabel 2. Zowel de eerste als de tweedegeneratie-immigranten hebben een lagere arbeidsmarktdeelname dan vergelijkbare autochtonen, vooral na controle voor individuele kenmerken.

Wat betreft macrokenmerken van het bestemmingsland is er een positief effect van het gemiddelde niveau van arbeidsmarktdeelname van autochtonen

Tabel 2 Individuele en macro-effecten op arbeidsmarktparticipatie, werkloosheid, beroepsstatus (ISEI) en hoogste EGP klasse van vrouwelijke immigranten

	Arbeidsmarktparticipatie#	Werkloosheid#	Beroepsstatus (ISEI)	Klasse (EGP)#
<i>Individuele effecten</i>				
• Tweede generatie	-0,287	0,028	6,383	2,808*
• Eén allochtone, één autochtone ouder	-0,246	-0,389	-0,048	0,211
• Thuis taal niet nationale taal	-0,203	-0,606	-4,358*	-0,319
• Nationaliteit woonland	-0,526	-0,540	-4,132	-1,276
• Leef tijd	0,276*	-0,033	-0,356	-0,053
• Leef tijd ²	-0,003*	0,000	0,007	0,001
• Hoogst behaalde opleidingsniveau	-0,069	0,221	6,905*	1,370*
• Missende waarde opleiding	-0,348	-0,901	-3,356	-0,128
• Hoogst behaalde opleiding ouders	-0,047	-0,167	1,159*	0,078
• Missende waarde opleiding ouders	-0,390	-0,368	-2,003	-0,489
• Aantal kinderen	-0,216	0,043	-0,416	0,072
• Geen religie	0,088	0,223	-1,807	0,159
• Islam	-0,677	0,489	-5,022	-0,547
• Religiositeit	-0,033	0,065	-0,496	-0,047
• Intensiteit van religieuze gedragingen	0,051	0,117	-0,142	-0,119
• Opleiding * Tweede generatie	0,195	-0,064	-2,455	-0,824*
• Opleiding * Nationaliteit	0,239	-0,070	1,509	-0,389
<i>Bestemmingslanden</i>				
• Gemiddelde autochtonen	3,372*	1,753	-0,956	1,648
• EII: Antidiscriminatie wetgeving	-0,213	-	-	0,183
• EII: Gezinsherenigingbeleid	-	0,887	-	-
• Employment Protection Legislation	-0,039	0,044	-2,157	-
• Conservatief type welvaartsstaat	-	-	4,197	-

•• Sociaaldemocratisch type welvaartsstaat	-	-2,305	-	-
• Midderraan type welvaartsstaat	0,406	-	-3,968	-
• Linkse partijen in de regering	-	n.s.	-	-0,038
• GINI coëfficiënt	-	0,050	-	-
• Netto migratiesaldo	-	-	-	-0,027

Herkomstlanden

• BNP per capita	-0,009	-0,010	-	-
• GINI coëfficiënt	0,015*	-	-	-
• Netto migratiesaldo	-	-	-	0,019
• Politieke stabiliteit	-	-0,264	-	-
• Politieke vrijheid	-0,018*	-	-	-0,019
• Human Development Index	-	-	-	-0,004
• Herkomstland voornamelijk christelijk	-	0,794	-	-
• Herkomstland voornamelijk islamitisch	-	1,091	-	-
• Herkomstland voornamelijk Oosters Orthodox	-	-	-2,400	-
• Herkomst: EU15+	0,287	0,241	1,778	-0,472
• Herkomst: Buurlanden	-0,268	-0,312	-2,577	-0,183
• Herkomst: Voormalige kolonie	0,240	0,128	1,442	0,091
• Herkomst: Postsocialistische landen	0,087	1,013	-1,321	-0,465

Constante

-6,922*

5,184

85,576*

-2,858

N

1285

564

564

564

Noot: Effecten met een * zijn significant op minstens 0,05 niveau. Een streep in de cel van een macro effect in combinatie met een afhankelijke variabele betekent dat dit effect niet bijdraagt aan een beter model ter voorspelling van de betreffende afhankelijke variabele.

Omdat de afhankelijke variabele dichotoom is, geven wij in de cellen de log odds weer in plaats van de β coëfficiënten omwille van een betere interpreteerbaarheid.

vrouwen op de arbeidsmarktdeelname van vrouwelijke immigranten in dat zelfde bestemmingsland. Dit verschil in arbeidsmarktdeelname door autochtone vrouwen verklaart, net als bij de mannen, vrijwel al de variantie op het niveau van bestemmingsland.

Op het niveau van het herkomstland lijkt er in het nulmodel geen variantie aanwezig te zijn. Toch vinden wij een aantal effecten: vrouwelijke immigranten uit herkomstlanden met meer ongelijkheid hebben een hogere arbeidsmarktdeelname, terwijl vrouwen uit herkomstlanden met veel politieke vrijheid of met een hoger bruto nationaal product per hoofd minder deelnamen. Een mogelijke verklaring is dat immigranten uit rijkere en meer democratische landen het zich kunnen permitteren om niet te werken.

Vrouwelijke immigranten met de nationaliteit van het bestemmingsland hebben een grotere opbrengst van hun opleidingsniveau in termen van een grotere arbeidsmarktdeelname. Bovendien neemt de arbeidsmarktdeelname toe met de leeftijd, maar vlakt af bij het bereiken van de middelbare leeftijd. Ook vinden wij dat een groter aantal kinderen de arbeidsmarktdeelname van de vrouwelijke immigrant doet dalen. Bovendien nemen moslimvrouwen significant minder deel aan de arbeidsmarkt in hun bestemmingsland.

Werkloosheid van vrouwen

Er is variantie zowel op het niveau van bestemmingsland als op het niveau van herkomstland. De variantie tussen bestemmingslanden kan vrijwel geheel verklaard worden door de individuele kenmerken van de verschillende immigrantenpopulaties. Toch vinden wij ook effecten van macrokenmerken van bestemmingslanden: vrouwelijke immigranten in bestemmingslanden met een sociaaldemocratisch welvaartsregime zijn minder vaak werkloos.

De variantie op het niveau van herkomstlanden verdwijnt als wij controleren voor de opgenomen macrokenmerken. Slechts één macrokenmerk heeft een significant effect: immigranten uit herkomstlanden waar de islam de heersende godsdienst is hebben een grotere kans op werkloosheid.

Bij de analyse van de individuele kenmerken op de werkloosheidskansen van vrouwelijke immigranten vinden wij veel minder effecten, en bovendien zijn ze niet significant (kolom 2 van tabel 2). Dit kan verklaard worden door de geringe variantie in de afhankelijke variabele: van de 564 economisch actieve vrouwelijke immigranten zijn er slechts 86 werkloos.

Beroepsstatus van vrouwen

Kolom 3 van tabel 2 laat zien dat de beroepsstatus van de eerste- en tweedegeneratie vrouwelijke immigranten hoger is dan die van vergelijkbare autochtone vrouwen, na controle voor individuele kenmerken.

Een aantal macrokenmerken van bestemmingslanden hebben significante effecten: immigranten in landen met een conservatief welvaartsregime hebben een hogere beroepsstatus, maar die in landen met een Middellandse

type welvaartsstaat een lagere beroepsstatus. Daarnaast hebben vrouwelijke immigranten in bestemmingslanden met een strengere wettelijke bescherming tegen ontslag een lagere beroepsstatus.

Macrokenmerken van de herkomstlanden hebben ook significante invloed op de beroepsstatus van vrouwelijke immigranten. Zij die afkomstig zijn uit landen met een heersende Oosters-orthodoxe godsdienst hebben een significant lagere beroepsstatus.

Wat betreft de individuele kenmerken vinden wij een sterk negatief effect van het thuis gebruiken van een minderheidstaal. Overeenkomstig de verwachtingen hebben eigen opleiding en ouderlijke opleiding een positief effect op de beroepsstatus.

Het bereiken van de hogere middenklassen door vrouwen

Een ander beeld ontstaat als wij de kansen op het verwerven van een beroep in de hogere middenklasse van vrouwelijke immigranten analyseren (kolom 4 van tabel 2). Als wij rekening houden met de individuele kenmerken verschillen deze kansen van de eerstegeneratie-immigranten niet significant van die van vergelijkbare autochtone vrouwen.

Op het macroniveau vinden wij in het nulmodel aanzienlijke variantie zowel tussen herkomstlanden als tussen bestemmingslanden. De meeste variantie tussen bestemmingslanden kan verklaard worden door het gemiddelde percentage autochtone vrouwen in de hogere middenklassen per bestemmingsland en de individuele kenmerken van de immigranten.

Vrouwen uit herkomstlanden met een positief migratiesaldo hebben een hogere kans op het bereiken van de hogere middenklasse.

Ten slotte bespreken we de effecten van individuele kenmerken op het bereiken van een positie in de hogere middenklasse positie. Opmerkelijk is dat de tweedegeneratie vrouwelijke immigranten weliswaar een grotere kans hebben de hogere middenklassen te bereiken dan de overeenkomstige autochtonen, maar alleen wanneer ze een lage opleiding hebben. Hoe hoger de opleiding van de vrouwelijke immigranten, des te kleiner wordt hun voor-sprong op de eerste generatie en op de autochtonen. Overeenkomstig de verwachtingen heeft de eigen opleiding een positief effect op de kansen de hogere middenklassen te bereiken.

Discussie

Onze resultaten kunnen bijdragen tot enkele belangrijke inzichten in de mate van sociaaleconomische integratie van immigranten uit verschillende herkomstlanden in de dertien bestudeerde Europese samenlevingen. Allereerst vinden wij duidelijke verschillen tussen de effecten op de vier indicatoren van arbeidsmarktpositie (deelname; werkloosheid; beroepsstatus; hogere

middenklasse). Deze vier indicatoren moeten daarom behandeld worden als afzonderlijke, hoewel samenhangende, dimensies van sociaaleconomische integratie van immigranten. Een studie die zich beperkt tot een van deze indicatoren geeft dientengevolge een beperkt en mogelijk vertekend beeld van sociaaleconomische integratie van immigranten, en hetzelfde geldt voor een beleid gericht op één dimensie. Om dezelfde reden kan integratie in andere dimensies dan de hier onderzochte, bijvoorbeeld politieke of sociaalculturele integratie, door andere processen en mechanismen worden beïnvloed.

Ten tweede wijzen onze resultaten erop dat de sociaaleconomische integratieprocessen sterk verschillen tussen mannelijke en vrouwelijke immigranten. Deze verschillen kunnen gedeeltelijk veroorzaakt zijn door verschillen in migratiemotieven, omdat een groter deel van de vrouwelijke immigrantenpopulatie mogelijk geëmigreerd is vanwege gezinshereniging of -vorming immigranten, die zich reeds gevestigd hadden in het bestemmingsland. Bovendien verschilt in de bestemmingslanden de arbeidsmarktpositie aanzienlijk tussen mannen en vrouwen en dit verklaart mede het verschil in arbeidsmarktpositie van mannelijke en vrouwelijke immigranten in deze landen.

Individuele kenmerken zijn weliswaar steeds de belangrijkste voorspelers, maar wij hebben ook een aantal significante effecten gevonden die verschillen in arbeidsmarktpositie tussen immigranten werkend in verschillende bestemmingslanden en komend vanuit verschillende herkomstlanden verklaren. Hoewel wij een aantal significante effecten van macromerken van bestemmingslanden vonden, lijkt de sociaaleconomische integratie van immigranten meer beïnvloed te worden door kenmerken van hun herkomstlanden. In al onze analyses vonden immers wij meer variantie tussen herkomstlanden dan tussen bestemmingslanden, een resultaat dat het belang van verschillen in de compositie van immigrantenpopulaties onderstreept voor de verklaring van succes op de arbeidsmarkt van immigranten in verschillende landen. Wij zetten hieronder eerst de effecten op macroniveau op een rij en noemen vervolgens enkele belangrijke individuele kenmerken die naar voren zijn gekomen uit de analyses.

Effecten op het macroniveau: de invloed van landen van herkomst en bestemming

De heersende godsdienst van het herkomstland bleek geen belangrijke rol te spelen bij de arbeidsmarktpositie. Deze uitkomst levert geen steun voor het argument dat culturele afstand, uitgedrukt in religieuze verschillen tussen herkomst- en bestemmingsland, een belangrijke factor is bij de sociaaleconomische integratie van immigranten. Onze uitkomsten zijn dus geen bewijs voor een directe 'botsing van beschavingen' (Huntington 1996) tussen samenlevingen met verschillende culturen. Echter kan men de significante effecten van het aanhangen van de islam op het individuele niveau interpre-

teren als een bewijs van een indirecte ‘botsing van beschavingen’, hetzij als het gevolg van de habitus van de islam of van discriminatie van moslims op de Europese arbeidsmarkten.

Ook valt in alle analyses op dat immigranten in bestemmingslanden waar de autochtonen hoog scoren op de arbeidsmarktdeelname en werkloosheid zelf ook hoger scoren op deze uitkomsten. Dit lijkt een open deur, maar is het niet. Allereerst kan deze koppeling van uitkomsten van autochtonen en allochtonen niet verklaard worden door de individuele verschillen in immigrantenpopulaties, want daar controleren wij voor. Ten tweede is het niet vanzelfsprekend dat succes of falen van de buitenstaander (de immigrant in dit geval) verbonden is met succes of falen van de gevestigde (de autochtoon in dit geval).

Herkomstland van binnen of buiten de Europese Unie

In het algemeen hebben immigranten uit de vijftien oude EU-landen, plus Zwitserland en Noorwegen, betere arbeidsmarktposities, die niet verklaard kunnen worden uit individuele kenmerken en macrokenmerken (zoals bruto nationaal product). Ook immigranten uit buurlanden hebben meer succes op de arbeidsmarkt. Tegelijkertijd hebben immigranten afkomstig uit de post-communistische landen van Oost-Europa en Azië slechtere arbeidsmarktposities en zijn er geen positieve effecten van afkomst uit een voormalige kolonie of grondgebied van het bestemmingsland, steeds na controle voor individuele kenmerken en macrokenmerken. Met uitzondering van het laatst genoemde resultaat zijn deze uitkomsten in lijn met onze verwachtingen. In het geval van het EU-landen effect kan men denken aan de kleinere sociale, culturele en economische afstand tussen de EU-landen die de sociaaleconomische integratie bevordert van de EU-immigranten tussen deze landen. Deze hogere graad van sociaaleconomische integratie van immigranten uit EU-landen kan ook geïnterpreteerd worden als een bewijs van het functioneren van de Europese Unie als sociologische eenheid waarbinnen kapitaal, goederen en mensen zich inderdaad gemakkelijk kunnen bewegen. De groeiende samenvoeging van nationale arbeidsmarkten in een Europees economisch stelsel, de groeiende vergelijkbaarheid van het Europese beroeps- en hoger onderwijs en de ontmanteling van administratieve barrières voor intra-Europese migratie zijn mogelijke verklaringen voor het grotere gemak waarmee EU-burgers binnen de EU kunnen integreren op de arbeidsmarkt. De schaduwkant van dit succes van de Europese Unie is dat immigranten van buiten de Unie (en voornamelijk uit postsocialistische landen) het relatief moeilijker hebben dan deze EU-immigranten.

Integratiebeleid van bestemmingslanden

De vijf dimensies van de *European Civic Citizenship and Inclusion Index* hebben geen grote verklarende kracht. Sterker nog: waar de makers van deze index

meenden dat hoge scores op deze dimensies zouden betekenen dat immigranten in die bestemmingslanden meer geïntegreerd zouden zijn, laten de gevonden effecten dit echter niet altijd zien. Bij mannelijke immigranten vinden wij inderdaad dat een soepeler naturalisatiebeleid samenhangt met een grotere arbeidsmarktdeelname. Maar dit is het enige significante effect van deze vijf indicatoren. De niet-significante samenhangen zijn meestal in strijd met de verwachtingen (vrouwelijke immigranten hebben een lagere arbeidsmarktdeelname in landen met een sterkere antidiscriminatiewetgeving, vrouwelijke immigranten hebben een hogere werkloosheidskans in landen met een soepele wetgeving ten aanzien van familiehereniging). Wij zeggen hier bewust niet dat landen met een soepele familieherenigingwetgeving ook dezelfde landen zijn die ook een soepele familieherenigingpraktijk hebben, omdat er soms een kloof gaapt tussen de geest van een wet en de uitwerking ervan op de arbeidsmarkt. Deze mogelijke kloof is dan ook een voor de hand liggende verklaring van onze magere resultaten met de *European Civic Citizenship and Inclusion Index*. Wellicht is de variantie op de vijf dimensies tussen de dertien onderzochte bestemmingslanden te klein is om significante effecten te kunnen voortbrengen. Toekomstige analyses met de nieuwe versie van de Index en de uitgebreide ESS-data, die gezamenlijk op meer Europese bestemmingslanden betrekking hebben, zullen daarom de bruikbaarheid van deze wetgeving- en beleidsindex kunnen vaststellen.

Het niveau van de ontslagbescherming in bestemmingslanden

Een van de krachtigste macromerken die verschillen in arbeidsmarktpositie van immigranten in de dertien onderzochte EU-landen verklaarde is het niveau van de ontslagbescherming (EPL). In landen met een sterkere ontslagbescherming hebben mannelijke immigranten een lagere beroepsstatus en krijgen zij moeilijker een baan in de hogere middenklasse. Ook vrouwelijke immigranten in bestemmingslanden met een sterkere ontslagbescherming hebben een lagere beroepsstatus. Dit betekent dat vooral de gevestigde autochtonen met een baan met een hoge status profiteren van een sterke ontslagbescherming terwijl die minder bescherming geeft aan autochtonen aan de onderkant van de statusladder. Het feit dat een sterke ontslagbescherming vooral immigranten bemoeilijkt hoge statusbanen te vinden, zou verklaard kunnen worden door de grotere rol van statistische discriminatie door werkgevers bij het aanstellen van personeel als er sterke ontslagbescherming bestaat. Door de hogere ontslagkosten van een minder productieve medewerker kunnen werkgevers minder risico nemen bij het aanstellen van buitenstaanders (immigranten) en zullen zij dus vaker statistische discriminatie toepassen. Statistische discriminatie is juridisch moeilijk aantoonbaar en het beleidsmatig bestrijden van statistische discriminatie is lastig. Daarom zou een vermindering van de ontslagbescherming een effectief middel zijn om de sociaaleconomische integratie van immigranten in Europa te bevor-

deren. Autochtonen zullen een vermindering van hun ontslagbescherming niet toejuichen, maar de vraag is of de perverse neveneffecten van de huidige bescherming van de gevestigden op de Europese arbeidsmarkten niet ernstiger zijn. Een lagere mate van sociaaleconomische integratie van immigranten (ongeacht hun generatie) kan op de lange termijn leiden tot het ontstaan van een etnische onderklasse, die bovendien een lager onderwijsrendement kent. Er lijkt dus een afwegingsprobleem te ontstaan tussen een hoge ontslagbescherming enerzijds en lagere sociaaleconomische integratie van immigranten anderzijds. Dat probleem wordt nog urgenter als men van mening is dat immigratie in Europa niet meer gestopt kan worden.

Welvaartsregimes in bestemmingslanden

Naast de arbeidsmarktkenmerken, zoals ontslagbescherming, vonden wij ook dat het type welvaartsregime van betekenis is voor de sociaaleconomische integratie van immigranten. In tegenstelling tot Kogan (2007) vinden wij geen positieve effecten van een liberaal welvaartsregime. Wel vinden wij een iets betere sociaaleconomische integratie van vrouwelijke immigranten in landen met een sociaaldemocratisch regime (lagere werkloosheid) en een hogere beroepsstatus in landen met een conservatief welvaartsregime. Een verklaring voor het verschil tussen Kogan's en onze uitkomsten zou kunnen zijn dat wij op een meer gedifferentieerde manier rekening houden met het herkomstland. Het blijft echter interessant dat het welvaartsregime van het bestemmingsland zo weinig uitmaakt voor de sociaaleconomische integratie van immigranten in vergelijking met de kracht van de ontslagbescherming. Misschien zijn immigranten niet gelijk te stellen met mensen die maatschappelijke tegenslag hebben ondervonden en die door het welvaartsregime beschermd moeten worden.

Politieke vrijheid, migratiesaldo en economische ongelijkheid in herkomstlanden

Een grotere politieke vrijheid in de herkomstlanden verlaagt de arbeidsmarktdeelneming van zowel mannelijke als vrouwelijke immigranten. Wij hebben al in de inleiding aangegeven dat politieke vrijheid in het herkomstland mogelijk samenhangt met de motieven om te emigreren, en dat immigranten uit landen met minder politieke vrijheid mogelijk blijven hopen op terugkeer na regimewisseling. Volgens onze resultaten is er echter geen sprake van negatieve selectie op dit punt. Mannelijke immigranten afkomstig uit landen met een positief migratiesaldo nemen minder deel op de arbeidsmarkt, wat tegelijkertijd betekent dat immigranten uit landen met negatief migratiesaldo (dus typische arbeidsmigranten) wel meer deelnemen. Dat is dus wel een aanwijzing dat immigratie uit arbeidsmarkt-motieven de arbeidsmarktdeelneming bevordert, maar geen grotere kansen geeft op sociale stijging via de arbeidsmarkt naar een beroep met meer status. Vrouwelijke immigranten

uit herkomstlanden met meer ongelijkheid hebben een hogere arbeidsmarktdeelnahme, terwijl vrouwen uit herkomstlanden met een hoger bruto nationaal product per hoofd minder deelnemen aan de arbeidsmarkt. Maar als zij deelnemen hebben vrouwen uit herkomstlanden met een positief immigratiesaldo (dus geen typische arbeidsmigranten of gezinsherenigers) wel een hogere kans op het bereiken van de hogere middenklasse. Een mogelijke verklaring is dat immigranten uit rijkere en meer ongelijke landen het zich kunnen permitteren om niet te werken, want zij zijn geen arbeidsmigranten of politieke vluchtelingen. Wel zijn hun mogelijkheden om een betere baan te verwerven groter.

Effecten op het individuele niveau

Godsdienst

De heersende godsdienst van het herkomstland bleek geen belangrijke rol te spelen bij de arbeidsmarktpositie (op twee uitzonderingen na: bij werkloosheid en beroepsstatus van vrouwen uit resp. islamitische en oosters-orthodoxe landen). Hoewel de individuele godsdienst meestal niet betrokken wordt in crossnationale vergelijkingen van immigranten, laten onze resultaten zien dat het de moeite loont dit kenmerk mee te nemen. Wij vonden dat aanhangers van de islam een slechtere arbeidsmarktpositie hadden in alle onderzochte bestemmingslanden, zelfs na controle voor hun menselijk kapitaal. Islamitische mannen hebben significant hogere werkloosheidskansen dan niet-islamitische immigranten, de opbrengst van hun onderwijs neigt kleiner te zijn bij alle vier indicatoren van arbeidsmarktposities en de arbeidsmarktdeelnahme van islamitische vrouwen is significant lager.¹⁶ Drie verschillende processen zouden deze achterstand kunnen verklaren. Ten eerste is het mogelijk dat de religieuze waarden van islamieten gedeeltelijk haaks staan op een van de voorwaarden voor succes in het moderne kapitalisme (productiviteit). Deze religieuze verklaring vereist echter nader onderzoek, bijvoorbeeld met behulp van de grote religieuze variatie binnen de islamitische godsdienst (bijvoorbeeld tussen soennieten, sjiïeten en aleviten), voordat hij als (deel)verklaring geaccepteerd kan worden.¹⁷ Een tweede (deel)verklaring is directe of indirecte discriminatie van moslims op de Europese arbeidsmarkten. Het negatieve effect van het islamitische geloof op alle vier de arbeidsmarktindicatoren en de lagere opbrengst van onderwijs bij moslimmannen ondersteunen de relevantie van deze discriminatieverklaring. Ook de afwezigheid van negatieve effecten van de islam in klassieke immigratielanden als de vs steunt een discriminatieverklaring. De derde verklaring zou de negatieve selectie kunnen zijn: gastarbeiders uit islamitische landen (Algerije, Marokko, Turkije) kwamen uit de armste en meest onderontwikkelde streken van hun herkomstlanden en werden 'op een tijdelijke basis' overgebracht naar een aantal Europese landen (België, Duitsland, Frankrijk, Nederland), terwijl bijvoorbeeld Chinese

of Europese immigranten eerder uit de lagere middenklasse voortkwamen en niet in de armste en meest achtergestelde streken opgroeiden (zie van Heek 1936; Wentholt 1961). Dit is mogelijk een van de oorzaken waardoor zij en hun kinderen meer problemen op de Europese arbeidsmarkten ondervinden dan andere immigranten in Europa (ook omdat zij door het veronderstelde tijdelijke karakter van de migratie de gezins- en huwelijksbanden met het herkomstland langer in stand hielden). Omdat wij geen directe meting hebben van de ‘gastarbeiders’-achtergrond van de immigranten, zou de islamvariabele dit selectie-effect kunnen indiceren.

Bezit van nationaliteit van bestemmingsland

In tegenstelling tot een veel gebezigde opvatting, laten onze resultaten geen enkel significant effect zien van het bezit van het burgerschap van het bestemmingsland op de vier indicatoren van arbeidsmarktpositie van immigranten. Er is maar een uitzondering: vrouwelijke immigranten met de nationaliteit van het bestemmingsland hebben een grotere opbrengst van hun opleidingsniveau in termen van een grotere arbeidsmarktdeelneming. Deze afwezigheid van effecten is een belangrijk resultaat, omdat vaak wordt betoogd dat een guller naturalisatiebeleid goed zou zijn voor de integratie van immigranten in hun bestemmingslanden (zie de *‘European Civic Citizenship and Inclusion Index’*; Geddes et al. 2004). Hoewel het mogelijk is dat verschillen in naturalisatiebeleid wel de sociaal-culturele integratie van immigranten beïnvloeden, gaat dit niet op voor sociaaleconomische integratie.¹⁸ Wij zijn tamelijk zeker van deze uitkomst, omdat er wel grote verschillen in naturalisatieratio’s bestaan tussen de bestudeerde EU-landen en wij desondanks geen effecten vinden (zie Fleischmann en Dronkers 2007: tabel 2.a en in tabellen iv en v van de appendix de niet-significantie van de ‘gerandomiseerde’ effecten van burgerschap).

Het thuis spreken van de taal van het bestemmingsland

Het al dan niet thuis spreken van de taal van het bestemmingsland beïnvloedt de meeste indicatoren van de arbeidsmarktpositie van mannelijke en vrouwelijke immigranten niet significant, vooral na controle voor het bereikte onderwijsniveau. Deze laatste toevoeging is belangrijk, want het al dan niet thuis spreken van de taal van het bestemmingsland heeft wel invloed op het onderwijsniveau van tweedegeneratie vrouwelijke immigranten (Dronkers en Fleischmann 2007). Alleen de beroepsstatus van vrouwelijke immigranten is significant lager als men thuis niet de taal van het bestemmingsland gebruikt. Het al dan niet thuis spreken van de taal van het bestemmingsland blijkt dus niet zo belangrijk te zijn voor de sociaaleconomische integratie als men zou kunnen afleiden uit de verhitte debatten over dit taalkundige aspect van integratie.

De combinatie van een allochtone en een autochtone ouder

Ook de combinatie van een allochtone en een autochtone ouder beïnvloedt de meeste indicatoren van de arbeidsmarktpositie van mannelijke en vrouwelijke immigranten niet significant, ondanks de schijnbaar kleinere afstand van de ouders tot het bestemmingsland. Alleen hebben mannelijke kinderen uit deze gemengde huwelijken een grotere werkloosheidskans, terwijl zij tegelijkertijd een hoger rendement van hun onderwijs hebben voor het vermijden van werkloosheid. Gemengde huwelijken van allochtonen en autochtonen beïnvloeden dus nauwelijks de sociaaleconomische integratie van hun kinderen. Wij maken echter het voorbehoud bij dit onverwachte resultaat dat het geboorteland van beide ouders als indicator voor gemengde huwelijken van allochtonen en autochtonen onbetrouwbaar kan zijn, omdat dat geboorteland niet altijd een valide indicator is van allochtoon of autochtoon zijn (bijvoorbeeld een tweedegeneratie-immigrant gehuwd met een partner geboren uit het herkomstland en in het bijzonder voor 'zichtbare' immigrantengroepen).

Eigen opleidingsniveau

Het onderwijsniveau van mannelijke en vrouwelijke immigranten hangt niet positief samen met de arbeidsmarktdeelname en de werkloosheid van deze immigranten, terwijl dat wel het geval is bij autochtonen (zie Fleischmann en Dronkers 2007). Alleen bij mannelijke immigranten met een autochtone én allochtone ouder verkleint een hogere opleiding de werkloosheidskansen. Een hogere opleiding heeft wel het bekende positieve effect op arbeidsmarktdeelname bij vrouwelijke immigranten in combinatie met een effect van burgerschap van het bestemmingsland.

Wel verhoogt hoger onderwijs de beroepsstatus van mannelijke immigranten en hun kansen om een beroep in de hogere middenklasse te verwerven. Dat vinden wij ook bij de vrouwelijke immigranten, maar hun onderwijsrendement is kleiner voor de tweede generatie.

Ouderlijk opleidingsniveau

Het belangrijkste resultaat is hier opnieuw het ontbreken van significante interacties, namelijk die tussen ouderlijke opleiding en een immigrantenkenmerk zoals generatie. Dat betekent dat ouderlijke opleiding voor alle soorten migranten even belangrijk is met het oog op hun sociaaleconomische integratie. In vergelijking met de veel kleinere effecten van gemengde afkomst van ouders, thuistaal, of nationaliteit is dit ouderlijke opleidingsniveau veel belangrijker voor het succes van de integratie van immigranten. Dit resultaat is ook belangrijk voor het integratiedebat: gegeven het lage opleidingsniveau van veel eerstegeneratie-immigrant en de sterke invloed van ouderlijk milieu op de arbeidsmarktpositie van hun kinderen, lijkt er niet veel ruimte voor intergenerationale opwaartse mobiliteit van immigranten in Europa.

Conclusie: vooruitgang in de tweede generatie?

Dit overzicht van de significante effecten van macrokenmerken van zowel herkomst- als bestemmingslanden laat zien dat deze effecten in beschouwing genomen moeten worden bij de discussie over de mate van sociaaleconomische integratie van immigranten in de verschillende Europese landen. Het lijkt vanzelfsprekend dat macrokenmerken van het bestemmingsland de mogelijkheden van zowel eerste als tweedegeneratie-immigranten beïnvloeden, maar het is minder vanzelfsprekend dat de macrokenmerken van de herkomstlanden ook de arbeidsmarktpositie van de tweede generatie beïnvloedt. De effecten van het herkomstland verschillen zelfs niet tussen de eerste en tweede generatie (wij vonden immers geen significante interacties tussen de variabele tweede generatie en macrokenmerken van herkomstlanden). Een verklaring voor dit blijvende belang van het herkomstland voor de tweede generatie kan liggen in de opkomst van transnationale netwerken, mede dankzij de massamedia en goedkope reismogelijkheden naar bijna alle belangrijke herkomstlanden. Hoe deze beïnvloeding van tweede generaties precies verloopt en na hoeveel generaties die invloed zal verdwijnen is zowel wetenschappelijk als maatschappelijk een uitdagende, maar moeilijk te beantwoorden vraag.

De effecten van de macrokenmerken van herkomstlanden op zowel de eerste als de tweede generatie zijn nog om een andere reden belangrijk. Het maakt duidelijk dat er geen uniform proces van integratie van immigranten zal plaatsvinden in Europa. De sociaaleconomische integratie van immigranten zal onder andere afhankelijk zijn van hun herkomstland en dus niet voor allen gelijk zijn. Het meest duidelijke voorbeeld van deze ongelijke integratie in onze resultaten is de lagere opbrengst van onderwijs, vooral bij de tweede generatie vrouwelijke immigranten en bij de mannelijke moslims, voor het verwerven van banen met meer status of in de hogere middenklasse. Deze lagere onderwijsopbrengst kan een soort plafondeffect geven en de beloofde of verwachte sociale mobiliteit afremmen.

In het licht van de debatten over het succes van de integratie van immigranten in Europa en de angst voor radicalisering van voornamelijk de moslimjeugd zijn deze resultaten ook belangrijk. De lagere opbrengst van onderwijs, vooral bij de mannelijke moslims voor het verwerven van banen met meer status of in de hogere middenklasse, is in dit licht verontrustend. Want wat de verklaring daarvan ook zal zijn (en wij suggereerden drie mogelijkheden), het betekent dat tweedegeneratie-immigranten met het islamitische geloof zullen zien dat hun vergelijkbare klasgenoten, hetzij een autochtoon hetzij een niet-islamitische mede-immigrant een grotere maatschappelijke stijging doormaken dan zijzelf, en dat zij tevreden moeten zijn met relatief minder aantrekkelijke banen. Dit plafond bij maatschappelijke stijging van de beter geschoolde mannelijke islamitische immigranten en de beter geschoolde

tweede generatie vrouwelijke immigranten (zij hebben immers het meest last van het lagere onderwijsrendement) kan mogelijk bijdragen aan frustratie en een afkeer van hun bestemmingsland. Juist in deze maatschappelijke frustratie van het beter opgeleide deel van de islamitische mannelijke immigranten en de tweede generatie vrouwelijke immigranten schuilt het grootste gevaar voor de integratie van immigranten in Europese samenlevingen.

Noten

1 In 2008 hopen André, Dronkers en Fleischmann soortgelijke analyses te kunnen presenteren over aanvullende dimensies van integratie, zoals waargenomen discriminatie en politieke integratie (stemgedrag).

2 Er waren alleen 25 respondenten in de Finse steekproef die als immigranten gekenmerkt konden worden en waaraan een herkomstland toegekend kon worden. Echter, het niveau van non-respons op de vraag naar het geboorteland was in Finland significant hoger dan in de andere ESS-landen, wat er toe leidde dat er in de Finse steekproef een groot aantal personen voorkwam waarvan niet duidelijk was of zij immigrant waren of niet. Als wij deze personen met onbekende immigratieachtergrond uit de steekproef verwijderden, dan bleef er slechts een onacceptabel klein aantal Finse immigranten over.

3 De aanpassingen die wij maakten hebben allemaal betrekking op de Cariben en de Amerika's. Hier gebruikten wij niet de strikt geografische indeling van de Verenigde Naties, maar ook informatie over de nationale talen. Op deze wijze construeerden wij de nieuwe categorie 'Cariben en Zuid-Amerika' met als subcategorieën 'Spaanssprekend', 'Engelssprekend', 'Franssprekend' en 'Nederlandssprekend' (omdat er voldoende immigranten uit Brazilië afkomstig waren, is er geen subcategorie 'Portugeessprekend'). Deze afwijking van het algemene schema van de Verenigde Naties is volgens ons gerechtvaardigd door de verschillende migratiepatronen, die samenvallen met verschillende koloniale geschiedenissen die zich onder meer materialiseren in de talen die thans in die regio's gesproken worden.

4 Deze procedure is door de nationale coördinatoren van de ESS afgesproken om de kwaliteit van de dataverzameling te waarborgen; men heeft daarbij bewust gekozen om de daaruit voortvloeiende ondervertegenwoordiging van personen met taalproblemen en zeer lage opleiding op te koop toe te nemen. Deze informatie is afkomstig van het symposium 'ESS in vergelijkend perspectief' op 20 november 2007 in Den Haag, georganiseerd door DANS en de nationale coördinator van de ESS in Nederland, Harry Ganzeboom.

5 De ESS geeft de beroepstitels in 4 cijfers volgens de ISCO-88 schaal. Deze oorspronkelijk nominale variabele hebben wij omgezet in de internationaal toepasbare ISEI-schaal. Wij bedanken Harry Ganzeboom voor het ter beschikking stellen van de daarvoor nodige syntax-bestanden op zijn website.

6 Informatie over de GINI-coëfficiënt was niet beschikbaar voor alle landen in het CIA World Factbook, maar was wel beschikbaar in de data van de Wereldbank. Voor een gedetailleerde beschrijving van de bronnen en de behandeling van de missende waarden verwijzen wij naar Fleischmann en Dronkers (2007).

7 Wij hebben geprobeerd een zogenaamde 1,5 generatie te onderscheiden, die zou bestaan uit immigranten die buiten het bestemmingsland geboren zijn, maar al op zo'n jeugdige leeftijd naar het bestemmingsland geïmmigreerd zijn dat ze hun onderwijs geheel of grotendeels in het bestemmingsland genoten hebben. Het probleem bij de constructie van deze generatie is dat de ESS niet de precieze informatie verschaft over de tijd verlopen

sinds de immigratie, omdat de betrokken variabele een categoriale is. Als wij het maximum van de categorieën van deze variabele gebruiken (waardoor wij de leeftijd bij immigratie onderschatten) en de leeftijdsgrens dan bij 14 jaar leggen, dan zouden 10.8% van alle immigranten tot deze 1.5 generatie behoren. In het licht van dit geringe aandeel zelfs bij een ruime omschrijving hebben wij dit extra onderscheid niet gebruikt.

8 Replicatie van de analyses zonder de UK levert vrijwel dezelfde resultaten op. Deze zijn op aanvraag verkrijgbaar van de eerste auteur.

9 In die gevallen waarin de kwadratische term significant was, hebben wij ook getest of significante hogere orde effecten van leeftijd optraden, maar deze hebben wij niet gevonden.

10 De referentiecategorie omvat dus Christenen en aanhangers van andere religies met te kleine aantallen in onze steekproef (Joden, Boeddhisten, etc.).

11 Wij gebruiken een ruimhartige omschrijving van naburige landen, die ook landen die aan een zelfde zee liggen als burens definieert. Een lijst met naburige herkomst en bestemmingslanden is beschikbaar in de appendix van Fleischmann en Dronkers (2007).

12 Inclusief de 'stille leden' Zwitserland en Noorwegen.

13 Dit zijn allereerst landen die een kolonie zijn of zijn geweest (bijvoorbeeld India van de UK, Spaanssprekend landen van Latijns-Amerika, en Brazilië van Portugal). Maar in het geval van Oostenrijk, Duitsland, de UK en Zweden gaat het ook om landen die een deel zijn geweest van hun vroegere gebied (bijvoorbeeld Hongarije, Tsjecho-Slowakije en Joegoslavië voor Oostenrijk, Noorwegen voor Zweden).

14 De variantiecomponenten van de verschillende modellen voor alle afhankelijke variabelen zijn te vinden in Fleischmann en Dronkers (2007).

15 Het positieve hoofdeffect voor de tweede generatie in vergelijking met vergelijkbare autochtonen treedt alleen op als wij rekening houden met hun menselijk kapitaal. Als wij dat niet doen, is er geen verschil meer tussen de beroepsstatus van de tweede generatie en die van autochtonen. Dat betekent ook dat het menselijk kapitaal van de tweede generatie minder gunstig is dan dat van de autochtonen.

16 In een afzonderlijke analyse hebben wij de onderwijsniveaus van tweedegeneratie-immigrantinnen in dezelfde ESS-data geanalyseerd op een overeenkomstige wijze. Islamitische tweede generatie mannen (maar niet de tweedegeneratie islamitische vrouwen) behaalden een significant lager onderwijsniveau dan andere immigrantinnen (Dronkers en Fleischmann 2007).

17 Helaas wordt in de ESS geen onderscheid gemaakt tussen stromingen binnen de islam.

18 Wij vinden inderdaad een positief effect van naturalisatiebeleid op het onderwijsniveau van tweedegeneratie mannelijke en vrouwelijke immigrantinnen (Dronkers en Fleischmann 2007).

Literatuur

- Alba, R. en V. Nee (1997) Rethinking assimilation in a new era of immigration. *International Migration Review* 31 (4) 826-874.
- Beck, T. et al. (2000) New Tools and New Tests in Comparative Political Economy: The Database of Political Institutions. World Bank Policy Research Working Paper 2283.
- Böcker, A. en D. Thränhardt (2007) Erfolge und Misserfolge der Integration. Deutschland und die Niederlande im Vergleich. *Bundeszentrale für politische Bildung* (<http://www.bpb.de/publikationen>)

- Central Intelligence Agency. *World Factbook*. [online]. Geraadpleegd februari 2007. (<https://www.cia.gov/cia/publications/factbook/index.html>)
- Dronkers, J. en F. Fleischmann (2007) *The Educational Attainment of Second Generation Immigrants from different Countries of Origin in the EU member-states*. Paper gepresenteerd op EDUC Research Group Conference of Equalsoc, Dijon, 22-24 november 2007.
- Dronkers, J. en M. Levels (2005) Migranten en school segregatie in hoogontwikkelde landen. In: S. Karsten en P. Slegers (red.) *Onderwijs en ongelijkheid: grenzen aan de maakbaarheid*. Antwerpen/Apeldoorn: Garant, 23-52.
- Entzinger, H. (2006) Boekbespreking: Migratie en integratie in internationaal vergelijkend perspectief. *Sociologie 2* (3) 355-358.
- Erikson, R., J.H. Goldthorpe en L. Portocarero (1979) Intergenerational class mobility in three Western societies: England, France and Sweden. *The British Journal of Sociology* 30 (40) 415-441.
- Esping-Andersen (1990) *Three Worlds of Welfare Capitalism*. Cambridge: Polity Press.
- Fleischmann, F. en J. Dronkers (2007) The effects of social and labour market policies of EU-countries on the socio-economic integration of first and second generation immigrants from different countries of origin. EU Working Paper RSCAS 2007/19. (<http://hdl.handle.net/1814/6849>)
- Freedom House (2006) Freedom in the World Country Ratings 1972-2006. [online]. Geraadpleegd maart 2007. (<http://www.freedomhouse.org/template.cfm?page=15>)
- Ganzeboom, H.B.G., P. de Graaf, D.J. Treiman en J. de Leeuw (1992) A standard international socio-economic index of occupational status. *Social Science Research* 21, 1-56.
- Geddes, A. et al. (2004) *European Civic Citizenship and Inclusion Index 2004*. British Council Brussels. [online]. Geraadpleegd februari 2007. (<http://www.britishcouncil.org/brussels-europe-inclusion-index.htm>).
- Heath, A. and S. Cheung (red.) (2007) *Unequal chances. Ethnic Minorities in Western Labour Markets*. Oxford: OUP.
- Heek, F. van (1936) *Chineesche Immigranten in Nederland*. Amsterdam: Geografisch en Geografisch Seminarium der Universiteit van Amsterdam.
- Human Development Index (2006) [online]. Geraadpleegd februari 2007. (<http://hdr.undp.org/hdr2006/statistics>).
- Huntington, S. (1996) *The clash of civilizations and the remaking of world order*. New York: Simon en Schuster.
- Jowell, R. and the Central Coordinating Team (2005) *European Social Survey 2004/2005: Technical Report*, London: Centre for Comparative Social Surveys, City University.
- Kao, G. en J.S. Thompson (2003) Racial and ethnic stratification in educational achievement and attainment. *Annual Review of Education* 29, 417-442.
- Kaufmann, D., A. Kraay en M. Mastruzzi (2005) Governance Matters IV: Governance Indicators for 1996-2004. World Bank Policy Research Working Paper 3630.
- Kogan, I. (2007) *Working Through Barriers: Host Country Institutions and Immigrant Labour Market Performance in Europe*. Dordrecht: Springer.
- Koopmans, R. (2002) Zachte heelmeeesters... Een vergelijking van het Nederlandse en het Duitse integratiebeleid en wat de WRR daaruit niet concludeert. *Migrantenstudies* 18 (2) 87-92.
- Koopmans, R. en P. Statham (1999) Challenging the liberal nation-state? Postnationalism, multiculturalism, and the collective claims making of migrants and ethnic minorities in Britain and Germany. *American Journal of Sociology* 105 (3) 652-696.
- Levels, M. en J. Dronkers (2006) Verschillen in wiskundekennis in hoog ontwikkelde landen van Europa, Australië en Nieuw-Zeeland, tussen eerste- en tweede-generatie migrantenleerlingen uit verschillende herkomstregio's en autochtone leerlingen. In: R. Bosman

- en S. Waslander (red.) *Over kansen, competenties en cohesie. Kanttekeningen bij dertig jaar onderwijssociologie*. Assen: Van Gorcum, 53-76.
- Levels, M., J. Dronkers en G. Kraaykamp (2006) Het belang van herkomst en bestemming voor de schoolprestaties van immigranten. Een crossnationale vergelijking. In: F. van Tubergen en I. Maas (red.) *Allochtonen in Nederland in internationaal perspectief*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 137-160.
- OECD, (2006) [online]. Geraadpleegd maart 2007. (http://stats.oecd.org/wbos/default.aspx?DatasetCode=EPL_1).
- Portes, A. en R. G. Rumbaut (2001) *Legacies: The Story of the Immigrant Second Generation*. Berkeley: University of California Press.
- Tesser, P. en J. Dronkers (2007) Equal opportunities or social closure in the Netherlands? In: A. Heath en S. Cheung (eds.) *Unequal chances. Ethnic Minorities in Western Labour Markets*. Oxford: OUP.
- Tubergen, F. van (2004) *The Integration of Immigrants in Cross-National Perspective: Origin, Destination and Community Effects*. PhD thesis Utrecht University.
- Tubergen, F. van, I. Maas en H. Flap (2004) The Economic Incorporation of Immigrants in 18 Western Societies: Origin, Destination, and Community Effects. *American Sociological Review* (69) 704-727.
- UNESCO (1997) *International Standard Classification of Education (ISCED)*. Paris: UNESCO.
- United Nations Statistical Office [online]. Geraadpleegd januari 2007. (<http://unstats.un.org/unsd/methods/m49/m49regin.htm>).
- Wentholt, R. (1961) *Kenmerken van de Nederlandse emigrant. Een analyse van persoonlijke achtergronden, omstandigheden en beweegredenen bij de Nederlandse emigratie, gebaseerd op een onderzoek van mannelijke emigranten omstreeks 1956*. Den Haag: Staatsdrukkerij.
- Werner, H. (2003) The integration of immigrants into the labour markets of the EU. IAB topics nr. 52.
- Zhou, M. (1997) Segmented assimilation: Issues, controversies and recent research on the new second generation. *International Migration Review* 31 (4) 975-1008.